

Meşābīhu's-Sunne Şerh Literatürü

MUSTAFA YASİN AKBAŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Türkiye
Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Turkey
yakbas@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0257-1694>

Öz

El-Ferrā' el-Begavī'nin (ö. 516/1122) *Meşābīhu's-Sunne* isimli hadis derlemesi yazıldığı günden itibaren ilgiyle karşılanıp farklı coğrafyalardaki medrese ve *dāru'l-ḥadīş*lerde okunmuştur. Bu ilgi sonucu eser hakkında farklı dönemlerde çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. *El-Meşābīh* şerhlerini listeleyen çalışmalarda çoğunlukla birbirinin tekrarı ve karışık bilgiler yer almaktadır. Bu durum ilgili çalışmalarda kaynaklardaki bilgiler ve kütüphane katalog kayıtları ile yetinilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca şimdiye kadar hazırlanan listelerde şerhlerin özellikleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu makalede *el-Meşābīh* şerhleri tespit edilip incelenmekte, ortak ve farklı yönleri dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Çalışmada öncelikle şerhlerin listesi sunulmuş ve eserin hacmini artırmamak gayesiyle müellifler ile eserler tanıtılmadan yalnızca kaynaklara atıf yapılmıştır. Ayrıca varsa müellif ve eser hakkındaki ihtilaflara temas edilmiştir. Makalede *el-Meşābīh*'in günümüze ulaşan 25 şerhi tespit edilmiş, matbu 6 eserin yanı sıra yazma haldeki 19 şerh listelenmiştir. Kaynaklarda ismi geçen 4 şerhin kayıp olduğu, harici bir bilgi ile teyit edilemeyen 11 şerhin ise sadece müelliflerine nispet edildiği tespit edilmiştir. Şerhler değerlendirilirken müelliflerin yaşadıkları bölge ve dönem ile ilmî kişilikleri dikkate alınarak karşılaştırma yapılmıştır. Ardından muhteva başlığı altında şerhlerin özellikleri incelenerek ortak ve hususi yönlerine dikkat çekilmeye çalışılmış, *el-Meşābīh*'in temel şerhleri ile bunlardan istifade eden diğer şerhler belirlenmiştir. Bu kısımda hususi bilgileri öne çıkaran şerhlere de temas edilmiştir. Şarihlerin yorumlarında temel aldıkları alimler ve eserler ile *el-Meşābīh* şerhlerinin birbirlerine ve sonraki eserlere ne ölçüde kaynaklık ettikleri ise kaynaklar ve etkileşim başlığında incelenmiştir. Makalenin sonuna *Meşābīhu's-Sunne* şerhleri hakkındaki temel bilgiler tablo halinde eklenerek bu eserler ve özellikleri toplu halde gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ḥadīs*, el-Begavī, *Meşābīhu's-Sunne*, Şerh, Literatür.

The Commentary Literature on *Maşābīh al-Sunnah*

Abstract

Al-Farrā' al-Baghawī's (d. 516/1122) *hadith* compilation named *Maşābīh al-Sunnah* has been attracted attention since the day it was written and has been read in madrasahs and *hadith* schools in different societies. As a result of this interest, many commentaries were written on the book in different periods. Studies listing *al-Maşābīh* commentaries mostly contain repetition of each other and complicated information. This is because researchers use only the information in books and library catalogues. In addition, there is not much information about the characteristics of the commentaries. In this article, *al-Maşābīh*

commentaries are determined, analyzed, and evaluated by considering their common and different aspects. For this, first of all, only the list of commentaries is presented, and without introducing the authors and their works, sources are cited because of the limited scope of this paper. Additionally, in the case of disagreements about the author and the work, these are also mentioned. In this article, 25 commentaries of *al-Maşābīh* that have survived to the present day have been identified, and along with the 6 published commentaries, 19 commentaries in manuscript form are listed. It has been determined that 4 commentaries mentioned in the sources are missing, and 11 commentaries that cannot be confirmed by external information are attributed only to their authors. While evaluating the commentaries, a comparison was made by taking into account the region and period in which the authors lived and their scientific personalities. Afterwards, the characteristics of the commentaries are examined, and it is tried to draw attention to the common and special aspects of the commentaries. Additionally, the main commentaries of *al-Maşābīh* and other commentaries that benefited from them have been determined. Commentaries containing special information have also been touched on. The scholars and works on which the commentators based on their interpretations are examined under the heading of sources and interaction. Also, in this section, the extent to which the commentaries of *al-Maşābīh* are sources for each other and the following works have been examined. At the end of the article, basic information about the commentaries of *Maşābīh al-Sunnah* has been added as a table.

Keywords: Hadith, al-Baghawī, *Maşābīh al-Sunnah*, Commentary, Literature.

Giriş

Hadislerin çeşitli yöntemlerle tasnif edilmesiyle ortaya çıkan eserler, müelliflerinin ilmî birikimi, eserlerinde takip ettikleri yöntem ve yer verdikleri rivayetlerin sıhhati gibi unsurlara bağlı olarak yaygınlık kazanmıştır. Eserlerin kıymetini ortaya koyan bir başka husus da üzerine yapılan çalışmaların sayısı ve ilmî derinliğidir. *El-Kutubu's-Sitte* ve *el-Kutubu't-Tis'a* başta olmak üzere hadislerin rivayet döneminde telif edilen eserler çeşitli yönlerden yeni çalışmalara konu olmuştur.

El-Ḥuseyn b. Mes'ūd el-Ferrā' el-Begāvī'nin (ö. 516/1122) temel hadis kaynaklarından seçtiği hadislerden oluşturduğu *Meşābīhu's-Sunne* isimli eser de ilgiye mazhar olmuş, medrese ve *dāru'l-hadīş*lerde okunmuştur.¹ *El-Meşābīh'e* el-Begāvī'den kısa bir süre sonra şerhler yazılmış, rivayetlerin *tahrīci* ve ravilerin tanıtımı gibi farklı kitaplar telif edilmiştir. *El-Meşābīh'i* ikmal edip bablarını yeniden düzenleyen Muḥammed b. 'Abdullāh el-Ḥaṭīb et-Tebrīzī'nin (ö. 741/1340) *Miškātu'l-Meşābīh'i* ve üzerine yapılan

¹ Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Döneminde Hadis İlmî," (doktora tezi), 179-181; Zaferullah Daudî, *Şah Velîyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 49.

çalışmaları da dikkate aldığımızda el-Begāvī'nin eseri etrafında geniş bir literatürün oluştuğu görülmektedir.²

Ekseriyetle Şāfi'î mezhep ulemasının şerh ettiği *el-Meşābīh*'e Hānefî mezhebine mensup alimlerin de ilgi göstererek şerh etmeleri dikkate değerdir. Şarihin ilmî kişiliği, eserinde takip ettiği yöntem, önceki şerhlerden nakilleri, ortaya koyduğu yeni yorumlar gibi öne çıkan özellikleri sebebiyle bazı şerhler yaygınlık kazanıp sonraki ulemanın başvurduğu kaynaklar haline gelmiştir. *El-Meşābīh*'in bazı şerhleri ise aynı konularda yeterli etkiye sahip olmayıp yaygınlık kazanmamıştır. Günümüze ulaşmış matbu olanların yanında kaybolan veya kütüphanelerde yazma nüshaları yayımlanacağı vakti bekleyen çok sayıda şerh bulunmaktadır.

Başta *kitābiyāt* ve *ṭabaḳāt-terācim* türü eserler olmak üzere farklı kaynaklarda *el-Meşābīh* şerhleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Şerhlerin listesini ilk defa bir araya getirerek eserler hakkında kısa bilgiler veren kişi Hācı Hālıfe Kātib Çelebi'dir (ö. 1067/1657).³ Yapılan yeni araştırmalarda Kātib Çelebi'nin tespit etmediği başka şerhler de listeye dahil edilmektedir. Yūsuf 'Abdurrahmān el-Mar'aşlı ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen *el-Meşābīh* tahkikinde 43 şerh ve *taḥrīc* türü eser listelenip kısaca tanıtılmaktadır.⁴ 'Abdullāh Muḥammed el-Ḥabeşī, şerh-ḥaşiye kitaplarını bir araya getirdiği hacimli eserinin *el-Meşābīh*'e ayırdığı bölümünde 48 şerh ve ḥaşiye zikretmektedir.⁵ Bu iki geniş listenin dışındaki araştırmalarda ise yaklaşık olarak aynı bilgiler bulunmaktadır.⁶

El-Meşābīh şerhlerini listeleyen klasik ve modern çalışmalarda müelliflerin karıştırılması, eser isimlerinin hatalı kaydedilmesi, aynı eserin birden fazla müellife nispet edilmesi ve *el-Miškāt* şarihlerinin bazılarının

² Makalede şerhlerin isimleri haricinde el-Begāvī'nin *Meşābīhu's-Sunne*'si *el-Meşābīh*, el-Ḥaṭīb et-Tebrizî'nin *Miškātu'l-Meşābīh*'i ise *el-Miškāt* şeklinde anılacaktır.

³ Hācı Hālıfe Kātib Çelebi, *Kesfu'z-Zunūn 'an Esāmī'l-Kutub ve'l-Funūn*, 2:1698-1702. Kātib Çelebi'nin hazırladığı listede özellikle de günümüze ulaşmayan nüshalar hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

⁴ El-Ferrā el-Begāvī, *Meşābīhu's-Sunne*, 1:63-72 (Neşredenin girişi).

⁵ 'Abdullāh Muḥammed el-Ḥabeşī, *Cāmi'u's-Şurūḥ ve'l-Ḥavāşī: Mu'cem Şāmil li-Esmā'i'l-Kutubi'l-Meşrūḥa fi't-Turāşī'l-İslāmī ve Beyāni Şurūḥihā*, 1713-1722. Liste oluşturulurken kataloglardan yararlanıldığı için hatalar bulunmaktadır. Makalede yeri geldikçe söz konusu hatalar tashih edilecektir.

⁶ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 111-114; el-Kettānî, *Hadis Literatürü*, 380; Fatin Hasen 'Abdurrahmān el-Ḥulvānî, "el-İmām el-Ḥāfiẓ Şerafuddīn el-Ḥuseyn b. 'Abdullāh eṭ-Ṭıbbi ve Menhecuhu fi Kitābihi'l-Kāşif 'an Ḥaḳā'iki's-Sunen," (doktora tezi), 1:33-42; İbrahim Hatiboğlu, "Mesābīhu's-Sünne," *DİA*, 29:258-260.

sehven *el-Meşābīh* şarihi olarak anılması gibi karışıklıklar bulunmaktadır.⁷ Ayrıca bu eserlerde ismi geçmediği halde kütüphanelerdeki bazı nüshaların *el-Meşābīh* şerhi olduğu görülmektedir.⁸ Bu yüzden el-Begavî'nin eserine yazılan şerhlerin tespit edilmesi ve şimdiye kadar oluşturulan listelerdeki karışıklığın nüshalardan elde edilen bilgiler aracılığıyla giderilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada *el-Meşābīh* şerhleri tespit edilip kronolojik sırayla listelenecektir. Kaynaklarda ismi geçen şerhlerden ulemanın gördüğü, nakilde bulunduğu veya yazma nüshası günümüze ulaşan şerhler hakkında ayrıca bilgi verilecektir. Böylelikle sadece müellife nispet edilip hakkında herhangi bir başka bilginin bulunmadığı şerhler ile kayıp şerhler tefrik edilecektir. Listede makalenin hacminin artmaması için müellifin biyografisi ile eserin zikredildiği kaynaklara atıf yapmakla yetinilecektir. Ayrıca eserin ismi, müellife aidiyeti gibi konularda ihtilaf var ise ele alınıp değerlendirilecektir. Bu listenin sonraki araştırmalara temel olması hedeflenmektedir. Eserler hakkındaki temel bilgiler makalenin sonuna tablo halinde eklenecektir.

El-Meşābīh şerhleri tespit edildikten sonra müellifleri ve eserlerin özellikleri yönüyle değerlendirme yapılacaktır. *El-Meşābīh*'e şerh yazan müellifler karşılaştırılırken yaşadıkları dönem ile bölge ve ilmî kişilikleri dikkate alınacaktır. Böylelikle *el-Meşābīh*'in yayıldığı coğrafya, şerhlerin yoğun telif edildiği dönemler incelenecek, şarihlerin ilmî kişiliklerinin şerhlere yansıyan yönleri ortaya konulacaktır. Şerhlerin özellikleri kısmında ise eserlerdeki belirli kısımlar okunarak elde edilen bulgular muhteva, kaynaklar ve etkileşim başlıkları altında değerlendirilecektir. Günümüze ulaşan şerhlerin sayısı ve bunların çoğunlukla yazma halinde bulunması dikkate alındığında eserlerin tamamını okuyup tahlilde bulunmak mümkün değildir.⁹ Örnek rivayetler incelenerek yapılacak değerlendirmede benzer ve farklı yönler tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu sayede zengin içerik sunan ve

⁷ Örneğin Kuṭbuddīn el-İznicî'nin (ö. 821/1418) *Telfīkātu'l-Meşābīh*'i oğlu Kuṭbuddīnzāde'ye (ö. 885/1480) ait zannedilmiştir. El-Eşref el-Fuḫkâ'î'nin (ö. 707/1307'den sonra) *Miftāhu'l-Futūh* isimli şerhi müellifi meçhul kaydedildiği gibi İbnu'l-Fuḫkâ'î'ye (ö. 715/1315) de nispet edilmiştir. *El-Miškāt* şarihi eṭ-Ṭibî (ö. 743/1343) *el-Meşābīh* şarihi olarak zikredilmiştir. Kronolojik olarak şerhlerin listelendiği kısımda bu tür tashihişlere işaret edilecektir.

⁸ Bahsi geçen araştırmaların yapıldığı dönemde kütüphanelere henüz ulaşmayan veya farklı isimlerle kataloglara kaydedilmesi sebebiyle dikkat çekmeyen *el-Meşābīh* şerhleri bulunmaktadır. Bu şekilde tespit edilen şerhlere çalışma içerisinde temas edilecektir.

⁹ Bir hadis eseri üzerine yazılan şerhlerin tamamına dair derinlemesine inceleme yapmak kapsamlı bir çalışma olacaktır. Nitekim temel hadis kaynakları üzerine yazılan şerhler hakkında genel bilgiler sunup önde gelenlerini tanıtmayı hedefleyen *Hadis Şerh Literatürü* isimli çok yazarlı çalışmanın henüz sadece *Muvatta'* ve *eş-Şaḫīḥayn* kısmı birinci cilt olarak neşredilmiştir. Bkz. Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü 1*.

kelam, fıkıh, tasavvuf vb. alanlarda hususi bilgileri öne çıkaran şerhler ile mufassal ve muhtasar şerhler tasnif edilecektir. Ayrıca şerhlerde kullanılan kaynaklara temas edilip şerhlerin birbirlerine ve sonraki eserlere kaynaklık etme yönleri araştırılacak; böylelikle *el-Meşābīh* şerhlerinden etki gücü yüksek olanlar tespit edilecektir.

1. el-Begāvī ve *Meşābīhu's-Sunne*

El-Begāvī, babasının kürkçülük yapması sebebiyle el-Ferrā' veya İbnu'l-Ferrā' lakabıyla anılmıştır. Aslen Horasan'ın Merverrūz ile Herāt arasında yer alan Bağşūr (Bağ) kasabasındandır. Merverrūz'da hocası Şāfi'î el-Ķādī el-Ĥuseyn b. Muḥammed'den ilim tahsil eden el-Begāvī, farklı bölgelere seyahat edip çeşitli hocalardan ders okumuştur. Hadis, fıkıh, tefsir ve kıraat alanında önemli eserleri bulunmaktadır. Hadis kaynaklarından seçtiği rivayetleri konularına göre tasnif ederek lafızlarını açıkladığı, fıkhi hükümlere temas ettiği ve ihtilafli meseleleri ele aldığı *Şerḥu's-Sunne* nedeniyle Muḥyī's-sunne lakabını almıştır. Seksenli yaşlarda iken 516/1122 yılında vefat etmiş ve hocası el-Ķādī el-Ĥuseyn'in yanına defnedilmiştir.¹⁰

Farklı ilim dallarında telif ettiği eserleri içerisinde belki de en çok şöhret bulanı temel hadis kaynaklarından seçtiği hadislerden telif ettiği *Meşābīhu's-Sunne*'dir. El-Begāvī bu eseriyle hadislerin metinlerine vurgu yapmak istemiş ve hadis ilminde rivayetleri, senedlerini hafzederek nakletme geleneğinin öncülerinden kabul edilmektedir.¹¹ Kendisinden sonra telif edilen kitaplarda çoğunlukla hadisin sahabe ravisine yer vermekle yetinilmiştir.¹²

El-Begāvī eserinde muteber olduğu düşünülen hadis alimlerinin nakline güvenerek ve senedleri uzatmamak kastiyla isnadları hafzetmiş, bazı durumlarda sahabe ravinin ismini zikretmiştir. Hadisleri konu başlıklarında zikrederken *şahīḥ* ve *ḥasen* olarak ayırmış, *şahīḥ*ler ile Muḥammed b. İsmā'īl el-Buḥārī (ö. 256/870) ve Muslim b. el-Ḥaccāc'ın (ö. 261/875) *el-Cāmī*'lerindeki (ikisinin bir arada veya sadece birisinin naklettiği) hadisleri; *ḥasen* rivayetler ile Ebū Dāvūd es-Sicistānī (ö. 275/889), Muḥammed b. 'İsā et-Tirmizī (ö. 279/892) ve diğer muhaddislerden naklettiği hadisleri

¹⁰ Şemsuddīn Aḥmed b. Muḥammed İbn Ḥallikān, *Vefeyātu'l-A'yān ve Enbā'u Ebnā'i'z-Zamān*, 2:136-137; Şemsuddīn Muḥammed ez-Zehebī, *Siyeru A'lāmi'n-Nubelā'*, 14:328-329; Tācuddīn es-Subkī, *Ṭabaḳātu's-Şāfi'iyyeti'l-Kubrā*, 7:7577; Mevlüt Güngör, "Begāvī, Ferrā", *DİA*, 5:340.

¹¹ El-Begāvī'den önce Ebū 'Alī İbnu's-Seken'in (ö. 353/964) ahkām hadislerini bir araya getirdiği *eş-Şahīḥu'l-Muntekâ'sı* ile Muḥammed b. Selāme el-Ķudā'î'nin (ö. 454/1062) *Şihābu'l-Aḥbār*'ında isnadlar yer almamaktadır. Konuyla ilgili bkz. Salahattin Polat, "İbnu's-Seken", *DİA*, 21:203; Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşāriku'l-envār," 150.

¹² Güngör, "Begāvī, Ferrā," 5:340.

kastetmiştir. El-Begavî eserinde *da'if* veya *ğarib* rivayetlere işaret edip *munker* ve *mevdû'* rivayetlere yer vermediğini ifade etmektedir.¹³

Eserde yer alan rivayetler hakkında farklı rakamlar zikredilmektedir. Günümüze ulaşan nüshalardan yapılan tahkikte 4931 hadis yer almaktadır. Kâtib Çelebi'ye göre ise eserde 4719 rivayet bulunmakta olup bunların 875'ini Muslim, 325'ini el-Buhârî, 1051'ini el-Buhârî ve Muslim ittifakla rivayet etmiştir. Kalan rivayetler ise diğer kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴

El-Begavî'nin *eş-Şahîhayn* haricindeki kaynaklardaki rivayetleri *hasen* olarak isimlendirmesi eleştirilere neden olmuştur. Ebû 'Amr 'Uşmân b. 'Abdurrahmân İbnu's-Şalâh (ö. 643/1245) ve Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ en-Nevevî (ö. 676/1277) bu taksimin yaygın kabule aykırı olduğunu belirtmektedirler.¹⁵ *El-Meşâbih*'in eleştirildiği bir diğer husus, içerisinde uydurma rivayetlerin bulunduğu iddiasıdır. Ebû Hafş Sirâcuddîn el-Kazvî'nin (ö. 750/1349) bu konudaki iddiasına Ebû Sa'îd el-'Alâî (ö. 761/1359) *en-Nakdu's-Şahîh limâ U'turiða 'aleyhi min Ehâdîsi'l-Meşâbih* ve İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449) *el-Ecvibe 'an Ehâdiş Vaka'at fi Meşâbihî's-Sunne ve Vuşifet bi'l-Vad'* isimli eserleriyle cevap vermiştir.¹⁶

El-Meşâbih'te yer alan hadislerin *tahrîci* ve ravilerinin tanıtımı hakkında çeşitli kitaplar yazılmıştır. Şadrüddîn el-Munâvî (ö. 803/1401), *Keşfu'l-Menâhic ve't-Tenâkîh fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Meşâbih* isimli eserinde el-Begavî'nin yer verdiği hadislerin *tahrîcini* yapıp sıhhatleri hakkında bilgiler vermiş ve ravilerini incelemiştir.¹⁷ İbn Hacer, hocası Şadrüddîn el-Munâvî'nin eserinden yararlanarak *Hidâyetu'r-Ruvât ilâ Tahrîci'l-Meşâbih ve'l-Mişkât* isimli kitabını hazırlamıştır. Konuyla ilgili Bahşîzâde 'Abdullâh Efendi (ö. 1098/1687) *el-'Ubâb fi Terâcimi Ruvâti'l-Meşâbih mine't-Tâbi'in ve'l-Aşhâb* isimli bir eser telif etmiştir.¹⁸

¹³ El-Begavî, *Meşâbihu's-Sunne*, 1:109-110.

¹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1698.

¹⁵ Ebû 'Amr 'Uşmân b. 'Abdurrahmân İbnu's-Şalâh, *Mukaddimetu İbni's-Şalâh*, 37; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezir fi Uşûli'l-Hadîs*, 30; el-Begavî, *Meşâbihu's-Sunne*, 1:61-62 (Neşredenin girişi).

¹⁶ İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû Hafş el-Kazvî'nin *mevdû'* olduğunu belirttiği 18 rivayeti incelemiş; ravilerin durumlarına, rivayetlerin farklı tariklerine, yer aldıkları kaynaklara ve mana yönüyle destekleyen farklı rivayetlere yer vermiştir. Yaptığı inceleme ile 18 rivayetten 2'si *şahîh*, 9'u *hasen*, 7'si *da'if* (bunlardan 2'si *hasen* de sayılabilir demektir) sonucuna ulaşmıştır. Bu risale *Meşâbihu's-Sunne*'nin baş tarafında *Ecvibetu'l-Hâfiz İbn Hacer el-'Askalânî 'an Ehâdîsi'l-Meşâbih* adıyla yer almaktadır. El-Begavî, *Meşâbihu's-Sunne*, 1:77-96 (Neşredenin girişi).

¹⁷ Eserde rivayetlerin serhine dair bilgiler bulunduğu için serh literatürü içerisinde değerlendirilecektir.

¹⁸ Bahşîzâde 'Abdullâh Efendi, *el-'Ubâb fi Terâcimi Ruvâti'l-Meşâbih mine't-Tâbi'in ve'l-Aşhâb*. Hayatı hakkında bkz. Râgib eţ-Tabbâh, *İ'lâmu'n-Nubelâ' bi-Târîhi Halebi's-Şehbâ'*, 6:376-379.

Ya'küb-i Çerhî (ö. 851/1447) *Miṣbâḥ Muktebes mine'l-Meşâbiḥ* isimli eserinde *el-Meşâbiḥ*'ten seçtiği hadisleri (el-Begavî'nin bab sıralamasına sadık kalarak) şerh etmeden bir araya getirmiştir.¹⁹ *El-Meşâbiḥ*'in Osmanlı döneminde Türkçe çevirileri yapılmış ve yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır.²⁰ Çevirilerden 'Âlim Sinân Efendi'nin (ö. ?) *Tercüme-i Münteḥabât-ı Meşâbiḥ*'i talebesi Kuloğlu Hâcî İlyâs (ö. 1068/1657?) tarafından *Divân-ı Meşâbiḥ* ismiyle özetlenip manzum hale getirilmiştir.²¹

El-Meşâbiḥ üzerine yapılan en önemli çalışma şüphesiz el-Ḥaṭîb et-Tebrîzî'nin *Miṣkâtü'l-Meşâbiḥ*'idir. Et-Tebrîzî, el-Begavî'nin *şahiḥ* ve *ḥasen* şeklinde ikiye ayırdığı hadisleri yeniden ele alıp her bir bölümü üç guruba ayırmış, bazı kapalılıkları açıklamış, hadislerin ravilerini tanıtmıştır.²² Et-Tebrîzî'nin 1511 rivayet ekleyerek oluşturduğu *el-Miṣkât* üzerine de çok sayıda şerh yazılmıştır. *El-Miṣkât* bahsi geçen özellikleri sebebiyle aşağıda zikredilecek şerhlere benzer bir yapıda olup bu eser üzerine de çok sayıda şerh yazılmıştır. Çalışmanın hacmini aştığı için *el-Miṣkât* ve şerhleri araştırmaya dahil edilmemiştir.²³

2. *Meşâbiḥu's-Sunne* Şerhleri

Bu kısımda *el-Meşâbiḥ* şerhleri, müelliflerinin vefat tarihine göre kronolojik sırayla listelenecektir. Matbu eserlerin baskı bilgileri ile yazma nüshası tespit edilen şerhlerin kütüphane kayıtlarına işaret edilecektir. Tartışmalı konular kısaca ele alınacak, ulaşılan sonuçlar zikredilecektir. Harici bir bilgi ile teyit edilemeyen eserler nispet olarak kaydedilecek, kaynaklarda hususi yönlerine temas edilen veya kendisinden nakilde bulunulan şerhler ise kayıp kabul edilecektir.

¹⁹ Ya'küb-i Çerhî, *Miṣbâḥ Muktebes mine'l-Meşâbiḥ*, v. 37b-90a. Eserin sonunda müellifin yine *el-Meşâbiḥ*'ten seçtiği kırk hadis yer almaktadır. Ya'küb-i Çerhî, *Erba'üne Ḥadîsen*, v. 90b-96a.

²⁰ Hatiboğlu, "Mesâbiḥu's-Sünne," 29:258-259.

²¹ 'Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Münteḥabât-ı Meşâbiḥ*. Kuloğlu Hâcî İlyâs'ın manzum eseri hakkında bkz. Niyazi Adıgüzel, "Kuloğlu Şeyh Hâcî İlyâs'ın *Divân-ı Mesâbiḥ* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme," 244-253.

²² El-Ḥaṭîb et-Tebrîzî *el-Miṣkât*'ta oluşturduğu üç bölümde; "el-Buḥârî ve Muslim'in ittifak etitği veya birisinin naklettikleri, el-Buḥârî ve Muslim dışındaki hadis imamlarının naklettikleri ve selef ve haleften nakledilen bâba uygun rivayetler" şeklinde bir tasnifte bulunmaktadır. *El-Miṣkât*'ın özellikleri hakkında bkz. Selim Demirci, "el-Ḥaṭîb et-Tebrîzî ve *Miṣkâtü'l-Meşâbiḥ*'i Üzerine," 101-105.

²³ *El-Miṣkât* üzerine yazılan şerhler için bkz. el-Begavî, *Meşâbiḥu's-Sunne*, 1:73-74 (Neşredenin girişi); Hatiboğlu, "Mesâbiḥu's-Sünne," 29:259. *el-Meşâbiḥ* üzerine yapılan çalışmalar hakkında genel bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1698-1702; el-Begavî, *Meşâbiḥu's-Sunne*, 1:63-72 (Neşredenin girişi); Hulvânî, "et-Ṭîbî ve Menhecuhu fi Kitâbihi'l-Kâşif," 1:33-43; Hatiboğlu, "Mesâbiḥu's-Sünne," 29:258-260.

1. Ebū'n-Necīb Dīyā'uddīn es-Suhraverdī (ö. 563/1168),²⁴ *Şerhu Ba'di'l-Elfāzi'l-Muşkile fi'l-Meşābīh (Ġarību'l-Meşābīh)* (Yazma)

Ġarību'l-ḥadīş türündeki eserin²⁵ *Şerhu Ba'di'l-Elfāzi'l-Muşkile fi'l-Meşābīh* ismiyle kaydedilen yazma nüshası günümüze ulaşmıştır.²⁶

2. Muḥammed b. Muḥammed Ebū'l-Ḥasen el-Ḥāverānī (ö. 571/1175),²⁷ *et-Telviḥ fi Şerhi'l-Meşābīh*²⁸ (Nispet)
3. 'Alī b. Muḥammed en-Neyrīzī (ö. 604/1208), *Tenvīru'l-Meşābīh*²⁹ (Nispet)
4. Ebū'l-Ḥasen 'Alemuddīn es-Seḥāvī (ö. 643/1245),³⁰ *Şerhu Meşābīhi's-Sunne*³¹ (Nispet)
5. Faḍlullāh b. el-Ḥasen et-Türibiştī (ö. 669/1270),³² *el-Muyesser fi Şerhi'l-Meşābīh*³³ (Matbu)

Hicri 600 veya 661 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.³⁴ Ancak şerhin günümüze ulaşan nüshasının sonunda müellifin eseri 13 Muharrem 669/1 Eylül 1270'te tamamladığı ve aynı yıl vefat ettiği kaydı bulunmaktadır.³⁵ 'Abdulḥamīd Aḥmed Hindāvī, sadece Mısır'da bulunan iki nüshayı esas alarak eseri (4 cilt) tahkik etmiştir.³⁶

²⁴ Hayatı için bkz. Ebū'l-Kāsim Şīkatuddīn İbn 'Asākir, *Tārīhu Dimaşk*, 36:412-415; İbn Ḥallikān, *Vefeyātu'l-A'yān*, 3:204-205; es-Subkī, *et-Tabakāt*, 7:174-175.

²⁵ Kātib Çelebi *el-Meşābīh*'in muhtasarı olarak tanıtmış, Ḥayruddīn ez-Zirikli ise *Ġarību'l-Ḥadīş* ismiyle anmıştır. 'Umer Riḍā Keḥḥāle ise yanlışlıkla *el-Mişkāt*'ı el-Ferrā' el-Begāvī'ye nispet ederek bu eseri *el-Mişkāt*'ın muhtasarı olarak kaydetmiştir. Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1698; Ḥayruddīn ez-Zirikli, *el-A'lām: Kāmusu Terācim li-Eşheri'r-Ricāl ve'n-Nisā' mine'l-'Arab ve'l-Musta'rebin ve'l-Musteşrikin*, 4:49; 'Umer Riḍā Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 5:311.

²⁶ Ferağ kaydında Mustensih Aḥmed (?) eseri *Şerhu Elfāzi'l-Muşkilāt mine'l-Meşābīh* ismiyle kaydetmektedir. Ebū'n-Necīb Dīyā'uddīn es-Suhraverdī, *Şerhu Ba'di'l-Elfāzi'l-Muşkile fi'l-Meşābīh (Ġarību'l-Meşābīh)*, v. 52b.

²⁷ Yākūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-Buldān*, 2:341-342.

²⁸ Yākūt el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-Buldān*, 2:342; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Ārifin Esmā'u'l-Mu'ellifin ve Aşāru'l-Muşannifin*, 2:98; Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 11:213.

²⁹ Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 7:224.

³⁰ İbn Ḥallikān, *Vefeyātu'l-A'yān*, 3:340-341; Şemsuddīn Muḥammed ez-Zehēbi, *Tārīhu'l-İslām ve Vefeyātu'l-Meşāhīr ve'l-A'lām*, 14:460-463.

³¹ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1698; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Ārifin*, 1:708.

³² Et-Türibiştī'nin hayatı hakkında bkz. Taşköprizāde Aḥmed Efendi, *Miftāhu's-Sa'āde ve Mişbāhu's-Siyāde fi Mevdü'āti'l-'Ulūm*, 2:130; Hācī Ḥalīfe Kātib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşūl ilā Ṭabakāti'l-Fuḥūl*, 3:12.

³³ Taşköprizāde, *Miftāhu's-Sa'āde*, 2:130; Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1698.

³⁴ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1698; Kātib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşūl*, 3:12.

³⁵ Et-Türibiştī, *Kitābu'l-Muyesser fi Şerhi Meşābīhi's-Sunne*, v. 255b.

³⁶ Et-Türibiştī, *Kitābu'l-Muyesser fi Şerhi Meşābīhi's-Sunne*. Eser hakkında yapılan bir inceleme için bkz. Selahattin Yıldırım, "Fadlullah b. Hasan et-Türibiştī'nin el-Muyesser fi Şerhi Meşābīhi's-Sunne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu," 312-338.

6. Ebū'l-Ferec Muḥammed b. Dāvūd b. Yūsuf et-Tebrīzī (ö. 680/1281'den sonra), *Şerḫu Muşkilāti Kitābi'l-Meşābīh*³⁷ (Yazma)

Eser ve müellif hakkında günümüze ulaşan nüsha dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif, *el-Meşābīh*'teki anlaşılması güç kısımları şerh ettiği eserini 12 Rebiulevvel 680 (1 Temmuz 1281) tarihinde tamamlanmıştır.³⁸

7. El-Kāḏī el-Beydāvi (ö. 685/1286),³⁹ *Tuḥfetu'l-Ebrār*⁴⁰ (Matbu)

Eser Nūruddīn Ṭālib'in tahkiki ile (3 cilt) basılmıştır.⁴¹

8. Zāhīruddīn 'Abduşşamed b. Maḥmūd el-Fārūkī (ö. 707/1307'den sonra), *Şerḫu Meşābīhi's-Sunne*⁴² (Yazma)

El-Kāḏī el-Beydāvi'nin öğrencisi olup hocasının eserlerini şerh eden müellifin hayatı hakkında bilgi bulunmamıştır. Kaynaklarda, diğer eserlerini tamamladığı tarih dikkate alınarak 707/1307 yılında hayatta olduğu söylenmiştir.⁴³ Günümüze yazma nüshası ulaşan eserden sadece Kātib Çelebi bahsetmektedir.⁴⁴

9. El-Eşref el-Fuḫḫā'ī (ö. 707/1308'den sonra), *Miftāhu'l-Futūḫ*⁴⁵ (Yazma)

Kātib Çelebi *Miftāhu'l-Futūḫ* isimli müellifi meçhul bir şerhten bahsetmektedir. Ardından el-Eşref el-Fuḫḫā'ī'nin de *el-Meşābīh* şarihi olduğunu belirtmektedir.⁴⁶ *Miftāhu'l-Futūḫ*'un günümüze ulaşan yazma nüshalarındaki bilgilere bakıldığında bu şerhin el-Eşref el-Fuḫḫā'ī'ye ait

³⁷ İsmā'īl b. Muḥammed el-Bağdādī, *İdāhu'l-Meknūn fi'z-Zeyl 'alā Keşfi'z-Zunūn*, 4:490; Hatiboğlu, "Mesābīhu's-Sünne," 29:58.

³⁸ Ebū'l-Ferec et-Tebrīzī, *Şerḫu Muşkilāti Kitābi'l-Meşābīh*, v. 98a.

³⁹ El-Beydāvi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri için bkz. Yunus Şevki Yavuz, "Beyzāvī," *DİA*, 6:100-103.

⁴⁰ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1698.

⁴¹ 'Abdullah b. 'Umer el-Beydāvi, *Tuḥfetu'l-Ebrār Şerḫu Meşābīhi's-Sunne li'l-İmām el-Begavī*. Ayrıca bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, "Mesābīhu's-Sünne Şerhi Tuḥfetu'l-Ebrār Bağlamında Beyzāvī'nin Hadisçiliği," 443-469.

⁴² Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699.

⁴³ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1116; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 1:574.

⁴⁴ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699; Zāhīruddīn 'Abduşşamed b. Maḥmūd el-Fārūkī, *Şerḫu Meşābīhi's-Sunne*. Kātib Çelebi müellifi Maḥmūd b. 'Abduşşamed şeklinde kaydederken el-Beydāvi'nin *Tevālī'u'l-Envār*'ını şerh eden öğrencisini ise 'Abduşşamed b. Maḥmūd ismiyle anmaktadır. Yazma nüshada Zāhīruddīn 'Abduşşamed el-Fārūkī ismiyle geçen müellif hocası el-Beydāvi'yi de anmaktadır. Kātib Çelebi hatayla eseri müellifin babasına nispet etmiş olabilir. Aynı şekilde 'Abduşşamed'in babası bu şerhi yazmış, kendisi de el-Beydāvi'nin diğer eserlerini şerh etmiş olabilir. Şimdilik bu karışıklığı giderecek herhangi bir veriye sahip değiliz. Krş. Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1116.

⁴⁵ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1701.

⁴⁶ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1701.

olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Tam ismi Ebū ‘Abdullāh İsmā‘īl b. Muḥammed b. İsmā‘īl b. ‘Abdumelik b. ‘Umer el-Eşref el-Fuḫḫā‘ī olan müellif ile karışan İbnu'l-Fuḫḫā‘ī de kaynaklarda *el-Meşābīh* şarihi olarak kaydedilmiştir.⁴⁸ İbnu'l-Fuḫḫā‘ī ise Ebū'l-Fidā İsmā‘īl b. Muḥammed b. İsmā‘īl b. Sa‘dullāh Cemāluddīn İbnu'l-Fuḫḫā‘ī el-Ḥamevī ismiyle bilinen Ḥanefī mezhebine mensup kıraat ve nahiv bilgisiyle meşhur bir alimdir.⁴⁹ Her iki alimin isimleri ile nisbelerindeki benzerlik sebebiyle çeşitli karışıklıklar yaşanmış ve İbnu'l-Fuḫḫā‘ī’den bahsedilirken el-Eşref el-Fuḫḫā‘ī’ye işaret edilmiş veya el-Eşref el-Fuḫḫā‘ī’nin vefat tarihi bu benzerlik sebebiyle 715/1315 şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁰

10. El-Ḥuseyn b. Maḥmūd ez-Zeydānī el-Muzhirī (ö. 727/1327),⁵¹ *el-Mefātīh fī Şerḥi (Halli)’l-Meşābīh*⁵² (Matbu)

Yazma nüshada yer alan bilgilere göre müellif eserine *el-Mefātīh fī Şerḥi’l-Meşābīh* ismini vermiş, kaynaklarda ise *el-Mefātīh fī Halli’l-Meşābīh* ismi de zikredilmiştir.⁵³ Nüruddīn Ṭalib öncülüğünde bir komisyon tarafından (6 cilt) neşredilmiştir.

11. ‘Abdulmu’min b. Ebū Bekr ez-Za‘ferānī (ö. 735/1334’ten sonra), *el-Yenābī‘ fī Şerḥi’l-Meşābīh*⁵⁴ (Yazma)

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız ez-Za‘ferānī’nin şerhinin günümüze ulaşan yazma nüshaları bulunmaktadır. Müellif hattından yapılan istinsahın sonunda şerhin ismi *el-Yenābī‘ fī Şerḥi’l-Meşābīh* şeklinde yer almaktadır.⁵⁵

⁴⁷ *Miftāḥu’l-Futūḥ*’un günümüze ulaşan bazı nüshaları bulunmaktadır (Kadızaade Mehmed no. 83, Carullah no. 360, Vahit Paşa no. 42, A.Ü. DTCF Ktp. Üniversite B 22, Selimiye no. 962). Carullah ve Selimiye nüshaları şerhin ilk cildini, diğer nüshalar tamamını ihtiva etmektedir.

⁴⁸ Kâtib Çelebi, *Sullemu’l-Vuşûl*, 4:89; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu’l-‘Arifin*, 1:213.

⁴⁹ Şemsuddīn Muḥammed ez-Zehebī, *Ma‘rifetu’l-Ḳurrā‘i’l-Kibār ‘alā’ṭ-Ṭabakāt ve’l-A‘şār*, 401-402; Ḥalīl b. Aybek eş-Şafedī, *A’yānu’l-‘Aşr ve A’yānu’n-Naşr*, 1:526; Ebū’l-Ḥayr Şemsuddīn Muḥammed İbnu’l-Cezerī, *Ġāyetu’n-Nihāye fī Ṭabakāti’l-Ḳurrā’*, 1:167-168.

⁵⁰ Karışıklık ve hatalı nispetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Yasin Akbaş, “Mesābīhu’s-Sünne Şerhlerinden Miftāḥu’l-Fütūḥ’un El-Eşref el-Fuḫḫā‘ī’ye Aidiyeti Meselesi,” 213-227.

⁵¹ Kâtib Çelebi, *Sullemu’l-Vuşûl*, 2:57; ez-Ziriklī, *el-A‘lām*, 2:259; el-Ḥuseyn b. Maḥmūd el-Muzhirī, *el-Mefātīh fī Şerḥi’l-Meşābīh*, 1:13 (Neşredeninin girişi).

⁵² Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1699.

⁵³ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1699; ez-Ziriklī, *el-A‘lām*, 2:259; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu’l-‘Arifin*, 1:314.

⁵⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1701; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu’l-‘Arifin*, 1:601.

⁵⁵ Mustensih ‘Umer b. İsmā‘īl b. İbrāhīm, eseri, 19 Rebiulevvel 735/17 Kasım 1334 tarihinde müellif hayatta iken istinsah etmiştir. ‘Abdulmu’min b. Ebū Bekr ez-Za‘ferānī, *el-Yenābī‘ fī Şerḥi’l-Meşābīh*, v. 187a. Başından bir veya birkaç varak eksik olan ve eserin başından “Bābu Şifati’s-Şalāt”a kadar olan kısmı ihtiva eden diğer nüshada da eserin ismi aynı şekilde kaydedilmiştir. ‘Abdulmu’min b. Ebū Bekr

12. Muḥammed b. Sa'īd b. İbrāhīm es-Selmāsī (ö. 736/1336'dan sonra), *Şerḫu'l-Meşābīḫ* (Yazma)

Kaynaklarda Muḥammed b. Sa'īd'in hayatına ve *el-Meşābīḫ*'e şerh yazdığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Azerbaycan'ın Selmās şehrine nispet edilen müellifin günümüze ulaşan bir nüshada adı geçmektedir.⁵⁶ Mustensihin verdiği bilgiye göre 825/1422 yılında istinsah edilen eseri müellif 13 Şaban 736/27 Mart 1336 yılında tamamlamıştır.⁵⁷

13. 'Ubeydullāh b. Muḥammed el-İbrī (ö. 743/1342),⁵⁸ *Şerḫu Meşābīḫi's-Sunne*⁵⁹ (Kayıp)

Kaynaklarda el-İbrī'nin *el-Meşābīḫ*'i Cuma mescidindeki derslerinde halkın yoğun teveccühü ile şerh ettiği zikredilmektedir. Bu bilgi sebebiyle eseri kayıp şerhlerden kabul edebiliriz.

14. Şemsuddīn Muḥammed b. Muẓaffer el-Ḥalḫālī el-Ḥaṭībī (ö. 745/1344),⁶⁰ *el-Mefātīḫ fi Ḥalli'l-Meşābīḫ*⁶¹ (Yazma)

El-Ḥalḫālī'nin şerhinin adı kaynaklarda *Tenvīru'l-Meşābīḫ* veya *el-Mefātīḫ fi Ḥalli'l-Meşābīḫ* şeklinde anılmaktadır.⁶² Tespit edip ulaşabildiğimiz üç nüshada da eserin ismi *el-Mefātīḫ fi Ḥalli'l-Meşābīḫ* şeklindedir.⁶³

15. 'Alī b. Ebī'l-Kāsım el-Kāzvī el-Bağdādī (ö. 745/1344),⁶⁴ *Şerḫu Meşābīḫi's-Sunne*⁶⁵ (Nispet)

16. Taḫıyyuddīn es-Subkī (ö. 756/1355),⁶⁶ *Ḍiyā'u'l-Meşābīḫ*⁶⁷ (Nispet)

ez-Za'ferānī, *el-Yenābī' fi Şerḫi'l-Meşābīḫ*, v. 3a. Eserin başka nüshaları da bulunmaktadır (III. Ahmet Kitaplığı no. 425, Şehid Ali Paşa no. 500, no. 501).

⁵⁶ Muḥammed b. Sa'īd es-Selmāsī, *Şerḫu'l-Meşābīḫ*, v. 1b. Nüshada "el-İmān" bölümünün sonundan "eş-Şalāt" bölümünün 17. babına kadar olan kısım eksiktir.

⁵⁷ Es-Selmāsī, *Şerḫu'l-Meşābīḫ*, v. 183b.

⁵⁸ İbn Ḥacer el-'Askalānī, *ed-Dureru'l-Kāmine fi A'yāni'l-Mi'eti's-Şāmine*, 2:433-434.

⁵⁹ İbn Ḥacer el-'Askalānī, *ed-Dureru'l-Kāmine*, 2:434; Kātib Çelebi, *Sullemu'l-Vuṣūl*, 2:232.

⁶⁰ Ebū Bekr b. Aḫmed b. Kāḏī Şuhbe, *Ṭabaḳātu's-Şāfi'iyye*, 3:87-88; Ebū'l-Faḏl Celaluddīn es-Suyūṭī, *Buğyetu'l-Vu'āt fi Ṭabaḳāti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuḫāt*, 1:247.

⁶¹ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699; ez-Ziriklī, *el-A'lām*, 7:105; Keḫḫāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 12:39.

⁶² Kātib Çelebi *Tenvīr*, ez-Ziriklī *el-Mefātīḫ fi Ḥalli'l-Meşābīḫ*, Keḫḫāle ise *Tenvīru'l-Meşābīḫ* ismini zikretmektedir. Ancak Keḫḫāle, asıl eseri hatayla *el-Miškāt* olarak anıp el-Begāvī'ye nispet etmektedir. Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:199; ez-Ziriklī, *el-A'lām*, 7:105; Keḫḫāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 12:39.

⁶³ Manisa İl Halk Kütüphanesinde (no. 7859) yer alan yazmanın sayfalarındaki takdim-tehirler sebebiyle şerhin sonu tespit edilememiştir. Laleli Koleksiyonunda (no. 557) bulunan nüshanın ise son taraftan yaklaşık üçte birlik kısmı eksiktir. Kılıç Ali Paşa nüshası (no. 199) ise tamdır.

⁶⁴ Ḥalīl b. Aybek eş-Şafedī, *Nektu'l-Himyān fi Nuketi'l-Umyān*, 203-204; ez-Ziriklī, *el-A'lām*, 5:6.

⁶⁵ Ez-Ziriklī, *el-A'lām*, 5:6; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedīyyetu'l-Ārifin*, 1:719; Keḫḫāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 7:181.

⁶⁶ Bilal Aybakan, "Sübki, Taḫıyyuddīn," *DİA*, 38:14-15.

⁶⁷ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699.

17. Zeynu'l-‘Arab (ö. 758/1357),⁶⁸ *Şerhu'l-Meşābīh*⁶⁹ (Matbu)

Zeynu'l-‘Arab’ı Kâtib Çelebi “Naḥcuvānī”, ‘Alī el-Kārī (ö. 1014/1605) “Mıṣrī” nisbesiyle zikretmektedir.⁷⁰ *El-Meşābīh*’e üç tane şerh yazdığı (*şağīr*, *evsaṭ*, *kebīr*), *evsaṭ* olanın yaygınlık kazandığı belirtilmektedir.⁷¹ Eser, Nūruddīn Ṭālib öncülüğünde bir komisyon tarafından (7 cilt) neşredilmiştir.

18. ‘Alā’uddīn ‘Alī b. Şalāḥuddīn el-Ḥānefī es-Seḥūmī (ö. 762/1361’den sonra), *Menhelu'l-Yenābī‘ fī Şerhi'l-Meşābīh*⁷² (Yazma)

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız müellifin, 762/1361’de tamamladığı şerhine ait yazma nüshalar günümüze ulaşmıştır.⁷³

19. Yūsuf b. İbrāhīm el-Erdebīlī (ö. 779/1377 [?]),⁷⁴ *el-Ezhār Şerhu'l-Meşābīh*⁷⁵ (Yazma)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Erdebīlī’nin Rebiülahir 754/1353’te tamamladığı şerhinin 27 Rebiülevvel 854/10 Mayıs 1540 tarihli istinsahı günümüze ulaşmıştır.⁷⁶

20. Mūsā b. ‘Affān el-Aydīnī et-Tirevī (ö. 795/1392-93’ten sonra), *Fev’idu'l-Ḳulūb*⁷⁷ (Yazma)

Mūsā b. ‘Affān’ın hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. *El-Meşābīh*’e yazdığı ilk şerhi 784’te tamamlamış ancak bu şerhi 795 senesinde

⁶⁸ İbn Hacer el-‘Asḳalānī, *ed-Dureru'l-Kāmine*, 3:80; Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1698; ez-Ziriklī, *el-A‘lām*, 4:310.

⁶⁹ ‘Alī b. ‘Ubeydullāh Zeynu'l-‘Arab, *Şerhu'l-Meşābīh li'l-İmām el-Begāvī*.

⁷⁰ Zeynu'l-‘Arab şerhinde “vatanım” ifadesini kullanarak devamında Şam ve Mısır’a işaret etmektedir. Krş. Zeynu'l-‘Arab, *Şerhu'l-Meşābīh*, 4:182; Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1698; Ebū'l-Ḥāsen Nuruddīn ‘Alī el-Kārī, *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkātī'l-Meşābīh*, 1:110.

⁷¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1698.

⁷² Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1701; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-‘Arifin*, 1:723; Keḥḥāle, *Mu‘cemu'l-Mu‘ellifin*, 7:111.

⁷³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-‘Arifin*, 1:723; Keḥḥāle, *Mu‘cemu'l-Mu‘ellifin*, 7:111. Günümüze ulaşan nüshalardan ikisinde (Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 969, no. 3657) eksiklikler bulunmaktadır. Ancak diğer bir nüshada eserin tamamı mevcut olup 794/1392 yılında istinsah edilmiştir. ‘Alā’uddīn ‘Alī b. Şalāḥuddīn es-Seḥūmī, *Menhelu'l-Yenābī‘ fī Şerhi'l-Meşābīh*, v. 353a.

⁷⁴ İbn Ḳāḍī Şuhbe, *Ṭabakātu’-Ş-Şāfi‘iyye*, 3:186-187; İbn Hacer el-‘Asḳalānī, *ed-Dureru'l-Kāmine*, 4:484; Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 1:195; Saffet Köse, “Erdebīlī, Yūsuf b. İbrāhīm”, *DİA*, 11:279-280.

⁷⁵ Keḥḥāle, *Mu‘cemu'l-Mu‘ellifin*, 12:266.

⁷⁶ Yūsuf el-Erdebīlī, *el-Ezhār Şerhu'l-Meşābīh*, v. 498b, 499b. Çorum İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan ve müellifi meçhul olarak kaydedilen *el-Meşābīh* şerhi de Yūsuf el-Erdebīlī’nin olup “Kitābu'l-Buyū”dan “Kitābu'r-Ru'yā” kısmının sonuna kadar olan bölümdür. Mustensihinin belirttiğine göre müellif bu kısmı 753/1352 yılında tamamlamıştır. Yūsuf el-Erdebīlī, *el-Ezhār Şerhu'l-Meşābīh*, v. 296a.

⁷⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*, 1:387.

genişletmiştir. Mısır'daki Şeyhüniyye Medresesinde kaleme aldığı şerhine *Fevā'idu'l-Kulüb* ismini vermiştir.⁷⁸ Günümüze ulaşan nüshalarda *el-Meşābīh*'in üçte ikilik kısmı yer almaktadır.⁷⁹

21. İbnu'l-Ākūlî (ö. 797/1394),⁸⁰ *Mefātīhu'r-Recā'*⁸¹ (Yazma)

Mefātīhu'r-Recā' ismiyle kaydedilen eserin bir nüshasının Medīne'de bulunduğu belirtilmektedir.⁸²

22. Şadrüddin el-Munāvī (ö. 803/1401),⁸³ *Keşfu'l-Menāhic ve't-Tenākīh fi Tahrici Ehādisi'l-Meşābīh*⁸⁴ (Matbu)

Tahric türünde olmakla birlikte içerisinde bazı rivayetlerin şerhi de bulunan bu eser (5 cilt) yayımlanmıştır.⁸⁵ İbn Hacer, bir kısmını okuyup icazetine sahip olduğunu belirttiği bu eserden yararlanarak *Hidāyetu'r-Ruvāt* isimli kitabını hazırlamıştır.⁸⁶

23. Halil b. Muḳbil el-Ḥalebī (ö. 810/1407'den sonra),⁸⁷ *Şerhu Meşābīhi's-Sunne*⁸⁸ (Kayıp)

Vefatı hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte 'Abdulcelil el-Kaşrī'nin (ö. 608/1211) *Şerhu Muşkili'l-Ḥadīs*'ini 810/1407 yılında istinsah ettiği belirtilmektedir.⁸⁹ Kendisine nispet edilen *el-Meşābīh* şerhinin küçük hacimli olduğu ifade edilmektedir. Şerh hakkındaki bu bilgi eserin kayıp olduğunu düşündürmektedir. Eserin günümüze ulaşmış olmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁷⁸ Altuntaş, "Osmanlı Döneminde Hadis İlimi," 180.

⁷⁹ Fatih (no. 970) (Müellif nüshası) ve Esad Efendi (no. 390) nüshaları *el-Meşābīh*'in başından "Kitābu'l-Buyū'a" kadar olan kısmını, Veliyyüddin (no. 757) nüshası ise "Kitābu'l-Buyū'a"dan "Kitābu'ş-Şayd ve'z-Zebā'ih" bölümüne kadarki kısımları ihtiva etmektedir. Bu nüshanın sonunda şerhin ikinci cildi olduğu belirtilmektedir. Müsā b. 'Affān el-Aydinī, *Fevā'idu'l-Kulüb*, v. 228b.

⁸⁰ İbn Kāḏī Şuhbe, *Ṭabakātu'ş-Şāfi'iyye*, 3:241-243; Ali Bakkal, "İbnü'l-Ākūlî," *DİA*, 20:482.

⁸¹ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 7:43-44; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 2:175; Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 11:241.

⁸² Carl Brockelmann, *Tārīhu'l-Edebi'l-Arabī*, 6:236.

⁸³ İbn Kāḏī Şuhbe, *Ṭabakātu'ş-Şāfi'iyye*, 4:59-60.

⁸⁴ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1700; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 5:299; Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 8:192.

⁸⁵ Şadrüddin el-Munāvī, *Keşfu'l-Menāhic ve't-Tenākīh fi Tahrici Ehādisi'l-Meşābīh*.

⁸⁶ İbn Hacer el-'Askalānī, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 396.

⁸⁷ Kātib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşul*, 2:87; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 2:323.

⁸⁸ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1701; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 2:323; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 1:352; Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 4:128.

⁸⁹ Mahmud Esad Erkaya, "Kurtubalı Mutasavvıf Abdülcelil el-Kaşrī (ö. 608/1211) ve Müteşābih Hadislerle Dair Şerhu Muşkili'l-Hādīs Adlı Eseri," 1825.

24. Ebū't-Ṭāhir Meccuddīn el-Fīrūzābādī (ö. 817/1415),⁹⁰ *et-Tecārīh fī Fevā'id Mute'allika bi-Ehādīsi'l-Meşābīh*⁹¹ (Nispet)

25. 'Uşmān b. el-Ḥācc el-Heravī (ö. 820/1417'den önce), *Ḥavāşī 'alā Meşābīhi's-Sunne li'l-Begāvī*⁹² (Yazma)

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız 'Uşmān b. el-Ḥācc *el-Meşābīh* şarihleri arasında zikredilmektedir. Kātib Çelebi'nin muhtasar bir şerh olarak tanıttığı eserin günümüze ulaşan nüshaları farklı isimlerle kaydedilmiştir. 820/1417 yılında istinsah edilen ulaşabildiğimiz en eski nüshada *Ḥavāşī 'alā Meşābīhi's-Sunne li'l-Begāvī* ismi yazmaktadır.⁹³

26. Kūṭbuddīn Muḥammed el-İznīkī (ö. 821/1418),⁹⁴ *Telfīkātu'l-Meşābīh*⁹⁵ (Yazma)

Telfīkātu'l-Meşābīh, oğlu Kūṭbuddīnzāde'ye de nispet edilmektedir.⁹⁶ Ancak Kūṭbuddīnzāde'nin *İhticācu Ādem ma'a Mūsā* isimli risalede babasının eserini ismiyle anarak ondan nakilde bulunması şerhin Kūṭbuddīn el-İznīkī'ye ait olduğunu göstermektedir.⁹⁷

27. Muḥammed b. 'Atā'ullāh el-Heravī (ö. 829/1426),⁹⁸ *Şerhu Meşābīhi's-Sunne*⁹⁹ (Nispet)

⁹⁰ İbn Kādī Şuhbe, *Ṭabakātu's-Şāfi'iyye*, 4:79-85; Ebū't-Ṭāhir Meccuddīn el-Fīrūzābādī, *el-Bulğa fi Terācimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, 13-31 (Neşredenin Girişi).

⁹¹ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699.

⁹² Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1702; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 1:656.

⁹³ 'Uşmān b. el-Ḥācc el-Heravī, *Ḥavāşī 'alā Meşābīhi's-Sunne li'l-Begāvī*, v. 1a, 181b. Eserin Ḥacı Selim Ağa (no. 216) ve Süleymaniye (no. 288) nüshaları da bulunmaktadır.

⁹⁴ Taşköprüzāde 'İşāmuddīn Aḥmed, *eş-Şakā'iku'n-Nu'māniyye fi 'Ulemā'i'd-Devleti'l-'Uşmāniyye*, 72-74; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*, 1:133; Reşat Öngören, "Kutbüddin İznikî," *DİA*, 26:485.

⁹⁵ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1701; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 7:50; Kehhāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 12:81.

⁹⁶ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1:148; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 7:50; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 2:211; Kehhāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 11:191. Kātib Çelebi şerhi Kūṭbuddīn el-İznīkī'ye nispet etmekle birlikte Kūṭbuddīnzāde'ye de *el-Meşābīh* şerhi nispet etmektedir. Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1688, 1701.

⁹⁷ Kūṭbuddīnzāde el-İznīkī, *İhticācu Ādem ma'a Mūsā*, v. 22a. Bu risalenin hadis ilimleri açısından tahlili için bkz. Taha Çelik, "Kutbüddīnzāde İznikî'nin Hz. Ādem-Hz. Musa Münazarası ile İlgili Risalesinin Tahlil ve Tahkiki," 501-546. Aynı risalenin kelami tasavvufi yönünün incelendiği çalışma için bkz. Orkhan Musakhanov, "Kutbüddīnzāde İznikî'nin Risāle İhticācu Ādem Ma'a Mūsā İsimli Eseri: Hz. Ādem ile Hz. Musa Tartışması Hadisinin Zahirî ve Bâtunî Anlamlarına Dair Bir İnceleme," 241-259.

⁹⁸ İbn Kādī Şuhbe, *Ṭabakātu's-Şāfi'iyye*, 4:104-105; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 2:5-6; Saffet Köse, "Herevî, Muhammed b. Atâullah," *DİA*, 17:226-227.

⁹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 2:185-186.

28. Kāra Ya'kūb el-Ḳaramānī (ö. 833/1429),¹⁰⁰ *Şerhu Meşābīhi's-Sunne*¹⁰¹ (Nispet)

29. Ebū'l-Ḥayr Şemsuddīn Muḥammed İbnu'l-Cezerī (ö. 833/1429),¹⁰² *et-Tavdīh fi Şerhi'l-Meşābīh*¹⁰³ (Yazma)

İbnu'l-Cezerī Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşüp onunla Maverāünnehir'e gittiğinde üç ciltlik *el-Meşābīh* şerhi telif ettiği belirtilmektedir. Günümüze ulaşan bir nüshası bulunan şerhe müellifi meçhul *Hāşīye 'alā't-Tavdīh fi Şerhi'l-Meşābīh* isimli bir haşīye yazılmıştır.¹⁰⁴ 'Alī el-Ḳārī, *Mirḳāt*'ın mukaddimesinde İbnu'l-Cezerī'nin şerhini *Taşhīhu'l-Meşābīh* ismiyle anmış ve eser boyunca ondan nakilde bulunmuştur.¹⁰⁵

30. Müellifi meçhul (ö. 836/1432-33'den önce), *Şerhu'l-Meşābīh li'l-Begavī* (Yazma)

Eser ve müellif hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ferağ kaydında (muhtemelen eserin müstensihisi) el-Ḥasen b. Muḥammed b. 'Umer el-Kurdī'nin (ö. ?) 836/1432-33'te şerhi veya istinsahı tamamladığı bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁶

31. İbn Melekzāde (ö. 854/1540),¹⁰⁷ *Şerhu Meşābīhi's-Sunne* (Matbu)

Babası gibi İbn Melek lakabıyla anılan Muḥammed b. 'Abdullaṭīf *el-Meşābīh* şarihidir. Babası 'Abdullaṭīf ise eş-Şāgānī'nin (ö. 650/1252) *Meşāriku'l-Envār*'ına *Mebāriku'l-Ezhār fi Şerhi Meşāriki'l-Envār* isimli şerhi yazmıştır.¹⁰⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *el-Meşābīh* şerhini (torun) 'Abdurrahmān İbn Melek'e nispet etmektedir.¹⁰⁹ Ancak yazma nüshadaki bilgiler ile kaynaklarda Muḥammed b. 'Abdullaṭīf isminin açıkça geçiyor

¹⁰⁰ Es-Suyūṭī, *Buḡyetu'l-Vu'āt*, 2:348; Taşköprizāde, *eş-Şakā'ik*, 118; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1:367.

¹⁰¹ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 2:546; Keḥḥāle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 13:241-242.

¹⁰² Taşköprizāde, *eş-Şakā'ik*, 76-80; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cevzi," *DİA*, 20:551-553.

¹⁰³ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1699.

¹⁰⁴ Komisyon, *el-Fihrisu's-Şāmil li't-Turāsi'l-Arabīyyi'l-İslāmiyyi'l-Maḥṭūṭ: el-Ḳur'ān ve 'Ulūmuhū*, 1:445.

¹⁰⁵ 'Alī el-Ḳārī, *Mirḳāt*, 1:60, 3:40, 202. El-'Azīmābādī de 'Alī el-Ḳārī'den nakille İbnu'l-Cezerī'nin eserini anmaktadır. Ebū't-Ṭayyib Muḥammed Şemsu'l-Ḥaḳḳ el-'Azīmābādī, 'Avnu'l-Ma'būd *Şerhu Suneni Ebī Dāvūd*, 6:108, 11:89.

¹⁰⁶ *Şerhu'l-Meşābīh li'l-Begavī*, v. 108a.

¹⁰⁷ Taşköprizāde, *eş-Şakā'ik*, 90; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1:349-351.

¹⁰⁸ Kātib Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, 2:1689; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ārifin*, 1:617.

¹⁰⁹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1:351.

olması bu şerhin (oğul) İbn Melek'e¹¹⁰ ait olduğunu göstermektedir.¹¹¹ Eser 6 cilt olarak neşredilmiştir.

32. Ebü Yezîd Muhammed b. Aḥmed el-Erdebîlî (ö. ?), *Şerḥu'l-Meşâbih* (Nispet)

801/1398-99 yılında Suriye'nin Cebeler yakınlarında doğan, Anadolu da dahil farklı beldelere ilim tahsili için seyahat eden Ebü Yezîd'in Kahire'den sonra Hindistan tarafına gittiğinden ve hakkında haber alınamadığından bahsedilmektedir.¹¹²

33. Muşannifek 'Alâ'uddîn 'Alî b. Muhammed el-Biştâmî eş-Şâhrûdî (ö. 875/1470),¹¹³ *Şerḥu'l-Meşâbih*¹¹⁴ (Yazma)

850/1446 yılında rüyasında Hz. Peygamber'in işaret etmesi üzerine Karaman sultanına hediye olarak sunmak için *el-Meşâbih* şerhi kaleme almıştır. Şerhin yazma nüshası günümüze ulaşmıştır.¹¹⁵

34. Ebü Zerr el-Ḥalebî (ö. 884/1480),¹¹⁶ *Şerḥu Meşâbihî's-Sunne*¹¹⁷ (Kayıp)

Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgiye göre şerhini tamamlayamamıştır. Bu tafsilattan dolayı şerhi kayıp eserler arasında sayabiliriz.

35. Kâsım b. Kūtlūbuğâ (ö. 879/1474),¹¹⁸ *Şerḥu'l-Meşâbih*¹¹⁹ (Nispet)

36. Kemâlpâşâzâde (ö. 940/1534),¹²⁰ *Şerḥu'l-Meşâbih*¹²¹ (Nispet)

¹¹⁰ Babası ile aynı lakapla anılan İbn Melek'in (Muḥammed b. 'Abdullaṭîf) yazma nüshalar ve kaynaklarda bu lakapla kaydedilmesine rağmen babası ile karışmaması için çalışma boyunca "İbn Melekkâde" şeklinde zikredilecektir.

¹¹¹ Kâtib Çelebi, Muhammed b. 'Abdullaṭîf'in *el-Meşâbih* şerhinin babasının *el-Meşârik* şerhi gibi latif ve memzuc bir şerh olduğunu belirtmektedir. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1701. Eserin İbn Melekkâde'ye aidiyeti hakkında ayrıca bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6:217; Muhammed b. 'Abdullaṭîf İbn Melekkâde, *Şerḥu Meşâbihî's-Sunne li'l-İmâm Begavî*, 1:14-15 (Neşredenin girişi).

¹¹² Ebü'l-Ḥayr Şemsuddîn es-Seḥâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, 7:98-99.

¹¹³ Taşköprizâde, *eş-Şakâ'ik*, 274-280; Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 2:390-391; Ümit Karaver, "Şeyh Ali el-Biştâmî'nin (Musannifek) Biyografisi ve Tefsir Alanındaki Çalışmaları," 70-77.

¹¹⁴ Taşköprizâde, *eş-Şakâ'ik*, 276; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1699.

¹¹⁵ Muşannifek 'Alâ'uddîn 'Alî b. Muhammed el-Biştâmî eş-Şâhrûdî, *Şerḥu'l-Meşâbih*. Eser hakkında bk. Taha Çelik, *Osmanlı Âlimi Musannifek'in Hadis Kültürü (Mesâbih Şerhi Bağlamında)*, 58-125.

¹¹⁶ Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 1:116.

¹¹⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1701; *Sullemu'l-Vuşûl*, 1:116.

¹¹⁸ Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 3:23; Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa," *DİA*, 20:152-153.

¹¹⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1698; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 1:831.

¹²⁰ Taşköprizâde, *eş-Şakâ'ik*, 598-602.

¹²¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1699.

37. Aḥmed-i Rûmî el-Akḫişārî (ö. 1041/1631),¹²² *Mecālisu'l-Ebrār ve Mesāliku'l-Ahyār*¹²³ (Yazma)

38. Şeyḫ Ya'küb el-'Afvî el-Celvetî (ö. 1149/1736),¹²⁴ *el-Mefātīḫ Şerḫu'l-Meşābīḫ*¹²⁵ (Yazma)

Yazma halinde bulunan şerhte, müellif eserin ilk cildini daha önce İbn Melezkāde'nin şerhinin *ḥāmīşine* yazdığını ancak meşguliyetlerinden dolayı temize çekemediğini belirtmektedir.¹²⁶ İkinci cildi, 7 Şaban 1135 tarihinde 9 ayda¹²⁷ üçüncü cildi 6 Recep 1136, dördüncü cildi ise 17 Cemaziyelevvel 1139 yılında tamamlamıştır.¹²⁸

39. 'Abdullāh b. İbrāhīm İçelili (ö. 1282/1865'ten sonra), *er-Reyhāniyye* (Yazma)

Hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız 'Abdullāh b. İbrāhīm'in müellif hattı olan nüsha, 1282/1865'te tamamlanmış ve nüshada eserin başından "Bābu'l-Ferā'iz"e kadar olan bölümü bulunmaktadır. Müellif eseri *er-Reyhāniyye* şeklinde isimlendirmiştir.¹²⁹

40. 'Abdurrahmān b. Ḥalīl (ö. ?), *Tenvīru'l-Meşābīḫ*¹³⁰ (Kayıp)

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi tespit edemediğimiz 'Abdurrahmān b. Ḥalīl'e ait *Tenvīru'l-Meşābīḫ* isimli şerhten Kātib Çelebi bahsetmektedir. Onun verdiği bilgilere göre Zeynu'l-'Arab'dan (ö. 758/1357) nakilde bulunması sebebiyle 'Abdurrahmān b. Ḥalīl müteahhir uleamadandır. 'Abdurrahmān b. Ḥalīl'in eseri İbn Melezkāde'nin şerhi gibi *memzūc* bir şerhtir.¹³¹

41. *El-Meşābīḫ ve Şerhleri Üzerine Yazılan Haşiyeler*

¹²² Kātib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşūl*, 1:273; Tahir, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*, 1:33; Yahya Michot, "Akhisārî, Ahmed-i Rûmî," *DİA*, Ek-1:60.

¹²³ Kātib Çelebi, *Keşfü'z-Zunūn*, 2:1590; *Sullemu'l-Vuşūl*, 1:273; Michot, "Akhisārî, Ahmed-i Rûmî," Ek-1:60-61. Şerh hakkında ayrıca bkz. Gülsüm Korkmaz, "Kadıızâdeliler-Sivâsiler Çatışmasının Hadis Şerhlerindeki Tezahürleri (Bidâatü'l-Vâizîn ve Mecālisü'l-Ebrār)," 370-373. Eser hakkında Yahya Michot'un danışmanlığında doktora tezi hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Mustapha Sheikh, *Ottoman puritanism and its discontents: Ahmad al-Aqhisari and the Qadizadelis*.

¹²⁴ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1:229; ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 8:202.

¹²⁵ Ez-Ziriklî, *el-A'lām*, 8:202; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'Arifin*, 2:547.

¹²⁶ Şeyḫ Ya'küb el-'Afvî, *el-Mefātīḫ Şerḫu'l-Meşābīḫ*, v. 1a.

¹²⁷ Şeyḫ Ya'küb el-'Afvî, *el-Mefātīḫ Şerḫu'l-Meşābīḫ*, v. 303a.

¹²⁸ Şeyḫ Ya'küb el-'Afvî, *el-Mefātīḫ Şerḫu'l-Meşābīḫ*, v. 315a; Şeyḫ Ya'küb el-'Afvî, *el-Mefātīḫ Şerḫu'l-Meşābīḫ*, v. 172b. Eserin birinci ve dördüncü cildi tespit edilememiştir.

¹²⁹ 'Abdullāh b. İbrāhīm İçelili, *er-Reyhāniyye*, v. 398a.

¹³⁰ Kātib Çelebi, *Keşfü'z-Zunūn*, 2:1702.

¹³¹ Eser hakkında bkz. Kātib Çelebi, *Keşfü'z-Zunūn*, 2:1702.

Yukarıdaki listeye eklediğimiz eserlerden bir kısmı haşiye türünde kabul edilmektedir. Bu durum şerhlerin hacimleri veya hicri 8. asırdan itibaren müstakil bazı şerhlere de haşiye isminin verilmesiyle alakalı olabilir.¹³² El-Fârūkî, ‘Uşmân b. el-Hâcc el-Heravî ve Kuṭbuddîn el-İznîkî'nin şerhleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu eserlerin dışında *el-Meşâbîḥ* şerhleri üzerine kaleme alınan haşiyeler de bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Tavdîḥ fî Şerḥi'l-Meşâbîḥ* isimli şerhine müellifi meçhul *Hâşiye 'alâ't-Tavdîḥ fî Şerḥi'l-Meşâbîḥ* isimli bir haşiye yazılmıştır¹³³ Faḍlullâh b. Şemsuddîn es-Sivâsî (ö. 1032/1623 [?]) de İbn Melezkâde'nin şerhi üzerine *Ḍiyâ'u'l-Meşâbîḥ* isimli haşiyeyi yazmıştır.¹³⁴

El-Meşâbîḥ üzerine yazılan haşiyeler de bulunmaktadır. Fahrüddîn Çârperdî'nin (ö. 746/1346), *Hâşiye 'alâ'l-Meşâbîḥ*'inin 742/1431 tarihli nüshası günümüze ulaşmıştır.¹³⁵ Eser hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.¹³⁶ Günümüze ulaşan 732/1421 tarihli müellifi meçhul bir başka haşiye de Sivas Ziya Bey Kütüphanesinde (İhtisas Kitaplığı no. 13) yer almaktadır. Eserin tahribata uğraması sebebiyle yazar ve eser ismi tespit edilememiştir.

42. *El-Meşâbîḥ* Şerhleri Hakkındaki Hatalı Bilgiler

Kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında *el-Meşâbîḥ* şerhleri hakkında bazı hatalı bilgiler bulunmaktadır. Yukarıdaki listede yapılan tashihlerin dışındaki bilgiler şu şekildedir:

- Şerafuddîn eṭ-Ṭîbî (ö. 743/1343), Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920) tarafından *el-Meşâbîḥ* şarihi olarak kaydedilmiştir. Onun *el-Kâşif 'an Ḥakâ'iki's-Sunen* isimli eseri *el-Miškât*'in şerhidir.¹³⁷
- Kadızade Mehmed (no. 85) *Şerḥu'l-Meşâbîḥ* şeklinde katalog kaydı bulunan eser Muḥammed b. Yûsuf el-Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibu'd-Derâri* şerhinin bir kısmıdır.
- Vahid Paşa (no. 2523) *Şerḥu Meşâbîḥi's-Sunne* ismiyle kayıtlı nüsha Bergamalı İbrâhîm'in (ö. 1014/1606) *Envâru'l-Bevâriḳ fî Tertibi Şerḥi'l-Meşâriḳ* isimli eseridir. Bu eserde Bergamalı

¹³² Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye," *DİA*, 16:420.

¹³³ Komisyon, *el-Fihrisu's-Şâmil*, 1:445.

¹³⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, 1:822.

¹³⁵ Fahrüddîn Çârperdî, *Hâşiye 'alâ'l-Meşâbîḥ*, v. 271b.

¹³⁶ Kâdî el-Beydâvî'nin öğrencisi olan Çârperdî, hocası ile ez-Zemaḥşerî'nin eserlerine şerh-haşiye kaleme almıştır. Günümüze ulaşan nüsha ile ilgili yapılacak müstakil bir araştırma sonucunda eserin Çârperdî'ye aidiyeti tespit edilebilir.

¹³⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, 1:285.

İbrāhīm, eş-Şāgānī'nin *Meşāriku'l-Envār*'ına (Baba) İbn Melek'in yaptığı şerhi -müracaat edenlerin istifadesini kolaylaştırmak için- *el-Meşābīh* tarzında her babın hadislerini *sihāh* ve *hisān* diye ikiye ayırarak yeniden düzenlemiştir.¹³⁸

Yapılan incelemede *el-Meşābīh*'e yazılan 25 şerhin günümüze ulaştığı, bunlardan matbu olan 6 şerhin yanında 19 eserin yazma nüshalarının kütüphanelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Hakkında tafsilatlı bilgiler verilen veya başka bir müellif tarafından kaynak olarak kullanılan 4 şerhin kayıp olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda sadece müellife nispet edilen ve harici bir bilgi ile bu nispetin teyit edilemediği 11 şerh bulunmaktadır.

3. Şerhlerin Değerlendirilmesi

Şerhler hakkında verilen bilgilerden sonra bu kısımda *el-Meşābīh* şerhleri, müellifleri ve eserlerin özellikleri yönüyle değerlendirilecektir. Yapılacak incelemede şerhlerin ortak ve hususi yönleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Müellifi Yönüyle Şerhler

3.1.1. Dönem ve Bölge

Tespit edilen 29 şerhin¹³⁹ telif edildikleri dönem ve müelliflerin yaşadığı bölgeler arasında çeşitli ilişkiler bulunmaktadır. El-Begavī'nin hayatını sürdürdüğü Horasan çevresinde yer alan İran ve Azerbaycan bölgeleri *el-Meşābīh*'e en çok şerh yazılan bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. *El-Meşābīh*'in telifinden sonra ilk olarak Ebū'n-Necīb es-Suhraverdī tarafından *ğaribu'l-hadis* türünde bilgilerin yer aldığı şerh kaleme alınmıştır.

Es-Suhraverdī'den sonra hicri 7 ve 8. asırlarda yaşayan müellifler tarafından *el-Meşābīh* üzerine çok sayıda şerh kaleme alındığı görülmektedir.¹⁴⁰ Hayatının büyük çoğunluğunu 8. hicri asırda yaşayan isimleri dahil ettiğimizde 18 şerhin bu iki asırda kaleme alındığını söyleyebiliriz.¹⁴¹ İki asırlık süreçte yazılan şerhlerde Şiraz (4), Tebriz (3),

¹³⁸ Metin Yurdagür, "Bergamalı İbrāhīm," *DİA* (25.01.2022).

¹³⁹ Kaynaklarda müelliflere nispet edilmesi dışında herhangi bir bilgi bulunmayan şerhler çoğunlukla değerlendirme dışında tutulacaktır. Bu eserler ve müellifleri hakkında yorumda bulunulacağı zaman sadece nispet edilen şerhler oldukları vurgulanacaktır.

¹⁴⁰ Hicri 7 ve 8. asırlar hadis şerhciliğinde önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira aynı dönemlerde eş-Şahīḥayn üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Krş. Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum - Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Alimleri*, 135-141.

¹⁴¹ Şadrüddin el-Munāvi (ö. 803/1401), Ḥalīl b. Muḳbil el-Ḥalebī (ö. 810/1407'den sonra) ve 'Uṣmān b. el-Ḥācc el-Heravī (ö. 820/1417'den önce) 8. asra dahil edilen müelliflerdir.

Azerbaycan (4) bölgeleri ve Herât (1) öne çıkmaktadır.¹⁴² Aynı dönemde Bağdat çevresinden sadece ez-Za‘ferânî *el-Meşābîh*’e şerh yazmıştır.

Et-Türîbîştî, Kâdî el-Beydâvî ile öğrencisi el-Fârûkî ve el-Muzhîrî Şiraz bölgesinden şarihlerdir.¹⁴³ Özellikle et-Türîbîştî, Kâdî el-Beydâvî ve el-Muzhîrî etki gücü yüksek şerhler telif etmişler, farklı bölgelerde telif edilen eserlerin içeriğini de etkilemişlerdir. El-Eşref el-Fukkâ‘î Moğol istilasının doğurduğu karışıklıklar döneminde Tebriz’de yaşamış, aynı dönemlerdeki bir başka Tebrizli âlim eṭ-Ṭîbî’nin ondan yaptığı nakiller aracılığıyla sonraki kaynaklara etki etmiştir.¹⁴⁴ Azerbaycan bölgesinden es-Selmâsî, el-Ḥalḥâlî ve es-Seḥûmî’nin muhtasar şerhlerinin yanı sıra sonraki kaynaklara pek etki etmeyen ve hayatı hakkında bilgi bulunmayan Yûsuf el-Erdebîlî’nin mufassal şerhi bulunmaktadır.

7 ve 8. asırların hadis ilimleri açısından önemli merkezleri kabul edilen Dimeşk-Kahire çevrelerinde ise 3 şerh kaleme alınmıştır. Ancak bu şerhlerden birisi kayıp,¹⁴⁵ Şadrudîn el-Munāvî’nin şerhi ise daha çok *taḥrîc* bilgisi bulunan eserlerdendir. Eserini Mısır’da kaleme alan Mûsâ b. ‘Affân ile aslen Mısırlı olduğu söylenen Zeynu’l-‘Arab ilmi yolculuklar yapan müellifler olarak dikkat çekmektedir. Zeynu’l-‘Arab’ın Anadolu’ya yolculuk ettiği ve burada şerhini yazıp geliştirdiği bilinmektedir.¹⁴⁶ Mûsâ b. ‘Affân ise Tireli olmakla birlikte Mısır’daki Şeyḥüne Medresesinde şerhini telif etmiştir.¹⁴⁷

El-Meşābîh şerhlerinin büyük bir kısmının telif edildiği bu iki asırda hadis ilimlerinde önemli eserlerin kaleme alındığı Dimeşk-Kahire bölgelerinde *el-Meşābîh*’e çok ilgi gösterilmemesi dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili incelemesi bulunan Selim Demirci, Moğol istilası sebebiyle ilim merkezlerinin Dimeşk-Kahire’ye kaydığını ve bu bölgelerin hadis ilimlerinde telif edilen önemli eserler sebebiyle merkez konumunda olduğunu belirtmektedir. Merkez bölgelerde isnada önem verildiği, temel hadis kaynakları üzerine çalışmaların telif edildiği görülmekte iken Şiraz-Tebriz gibi çevre sayılabilecek bölgelerde ise temel hadis kaynaklarından derlenen

¹⁴² Hocası Kâdî el-Beydâvî’nin şerhini ihtisar edip tekrar şerh eden el-Fârûkî’nin biyografisi tespit edilemese de hocası gibi Şirazlı olduğu veya Şiraz’da yaşadığı varsayılmıştır.

¹⁴³ El-Muzhîrî’nin nispet edildiği Zeydân’ın Küfe civarında olduğu söylenmiştir. Ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2:259.

¹⁴⁴ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 161; Akbaş, “Mesābîhu’s-Sünne Şerhlerinden Miftāhu’l-Fütūh’un El-Eşref el-Fukkâ‘î’ye Aidiyeti Meselesi,” 220-222.

¹⁴⁵ Ḥalîl b. Muḫbil el-Ḥalebî’nin şerhi kayıp eserlerdendir.

¹⁴⁶ Zeynu’l-‘Arab, *Şerḥu’l-Meşābîh*, 1:5-6.

¹⁴⁷ Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, 180.

ikincil hadis eserleri üzerine yapılan şerhlerin dikkat çektiğini ifade etmektedir.¹⁴⁸

El-Begavî'nin temel hadis kaynaklarından seçtiği rivayetlerin isnadlarını hazfederek eserini telif etmesi okunmasını kolaylaştırmıştır. Müelliflerin ilmî kişiliği kısmında temas edeceğimiz üzere *el-Meşābīh*'e şerh yazan ulemanın bir kısmının medreselerde müderris olması ve eseri şerh etmelerine gerekçe olarak çoğunlukla öğrencilerinden gelen talepleri zikretmeleri *el-Meşābīh*'in pratik yönünün toplumda karşılık bulduğunu göstermektedir.¹⁴⁹ *El-Meşābīh* ilim halkalarında okunan bir hadis derlemesi olmuş, okundukça muhatapların ihtiyacına karşılık farklı hacim ve muhtevaya sahip şerhler kaleme alınmıştır. Aynı dönemde Dimeşk-Kahire çevrelerinde ise başta el-Buhārî ve Muslim'in eserleri olmak üzere temel hadis kaynakları şerh edilmiş ve hadis ilimlerinde (*uşûl*, *ricāl* vb.) önemli kaynaklar telif edilmiştir.¹⁵⁰ Nitekim *el-Meşābīh* rivayetlerinin *şihhati*, *ricālî* ve *tahrîcî* gibi *rivāyetu'l-ḥadis* konularını gündeme getiren ve eserler yazan ulemanın da bu bölgelerden olması Demirci'nin yaklaşımını teyit etmektedir.

Hicri 9. asırda ise büyük çoğunluğu Anadolu'da telif edilen 6 şerh bulunmaktadır. Bunlar arasında Kuṭbuddīn el-İznîkî ve İbn Melekkzāde ile aslen Bistamlı olup Anadolu'ya yaptığı yolculukta şerhini kaleme alan Muşannifek'in şerhleri dikkat çekmektedir. Ebū Zerr el-Ḥalebî'nin kayıp şerhi ve müellifi meçhul şerhin yanında Anadolu'nun da içerisinde olduğu çeşitli bölgeleri gezen İbnu'l-Cezerî'nin de şerhi bulunmaktadır. İbnu'l-Cezerî Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'la birlikte gittiği Maveraünnehir bölgesinde eserini telif etmiştir. Sonraki (11-13) yüzyıllarda yazılan 3 şerh de Anadolu'da yaşayan müelliflere aittir. Dolayısıyla 9. asırdan itibaren telif edilen şerhlerin büyük çoğunluğu Osmanlı memalikinde yaşayan müelliflerin eserleridir.

¹⁴⁸ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 20, 37-38 (Giriş). Merkez-çevre ayrımı ile bu bölgelerde farklı eserlere şerhlerin telif edilmesinde Haçlılar ve Moğallar'ın etkisiyle Kahire-Şam bölgesine çok sayıda alimin göç etmesi, bu çevrelerde medrese ve *dāru'l-ḥadis*lerin tedrisata devam edebilmesi, çevre bölgelerde siyasi krizlerin belirgin şekilde yaşanması, merkez-çevre veya Memlukler-İlhanlılar arasındaki rekabet gibi unsurların etkisi bulunmaktadır. Konuyla ilgili bkz. Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 146-154.

¹⁴⁹ Ebū'n-Necīb es-Suhraverdî Nizāmiye Medresesinde, Taḳiyyuddīn es-Subkî farklı medreselerde, Mūsā b. 'Affān Şeyḫüniyye Medresesinde, Şadrüddīn el-Munāwî Şeyḫüniyye ve Manşūriyye medreselerinde görev yapan isimlerdendir. Şarihler öğrencilerinin ve yakınlarının *el-Meşābīh*'e şerh yazma taleplerine cevap olarak eser telif etmişlerdir. Örnekler için bkz. et-Türibiştî, *el-Muyesser*, 1:29; Kuṭbuddīn el-İznîkî, *Telfikātu'l-Meşābīh* (Fatih, 1125), 1b-2b; İbn Melekkzāde, *Şerḫu Meşābīhi's-Sunne*, 1:3.

¹⁵⁰ Krş. Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 36-37 (Giriş).

9. asırdan itibaren farklı muhtevaya sahip şerhlerin Osmanlı topraklarında telif edilmesi, medreselerde bu eserin okunmasıyla ilişkilidir. Aynı şekilde el-Begavî'nin eseri telif gayesine mutabık olarak *el-Meşâbîh*'in pratik bir hadis kaynağı olarak halk arasında da yaygın şekilde okunması, ilgili şerhlerin yazımına etki etmiştir.¹⁵¹ Eserlerin özelliklerini inceleyeceğimiz kısımda dikkat çekeceğimiz üzere Osmanlı dönemi ve Anadolu çevresinde kaleme alınan şerhler önceki eserlerden farklı olarak hususi bilgileri öne çıkarmakta ve daha muhtasar sayılabilecek hacimdedirler. Ayrıca 7 ve 8. asırlarda telif edilen şerhler Anadolu'da telif edilen *el-Meşâbîh* şerhlerinin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Buradan hareketle *el-Meşâbîh* şerhlerinin ana omurgasını 7 ve özellikle 8. asırda telif edilen eserler oluşturmaktadır diyebiliriz. Aynı şekilde etki gücü yüksek bu eserler yoğun olarak Tebriz, Şiraz ve Azerbaycan bölgelerinde telif edilmiştir. Anadolu kütüphanelerinde bu şerhlerin çok sayıda yazma nüshasının bulunması, eserlerin yaygınlık kazandığını göstermekte ve dönem-bölge hakkındaki kanaatimizi desteklemektedir.

3.1.2. İlmî Kişilik

El-Meşâbîh şerhlerinin yoğun olarak telif edildiği dönemde hadis ilimlerinde şöhret bulan birçok alim bulunmaktadır. Yüsun b. 'Abdurrahmân el-Mizzî (ö. 742/1341), Şemsuddîn Muhammed b. Aşmed ez-Zehabî (ö. 748/1348), Nüruddîn el-Heysemî (ö. 807/1405), Muhammed b. Aşmed el-'Aclünî (ö. 831/1427), Aşmed b. Ebû Bekr el-Büşîrî (ö. 831/1427), İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449), Bedruddîn el-'Aynî (ö. 855/1451) Ebû'l-Fađl Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve Aşmed b. Muhammed el-Kaşallânî (ö. 923/1517) bu dönemde yaşamış, akla gelen ilk isimlerdendir. Saydığımız ulema farklı ilim dallarında eserler telif etse de hadis ilimlerindeki birikimleri ile öne çıkmaktadır. Ancak *el-Meşâbîh* şarihleri dikkate alındığında aralarında özellikle hadis ilminde şöhret bulan isim yok denecek kadar azdır.

Şarihleri belirli bir alana hasretmek bu çalışma için iddialı olacaktır. Bu yüzden öne çıktıkları yönler ve telif ettikleri eserler dikkate alınarak ilmî kişilikleri hakkında değerlendirme yapılacaktır. Taqıyyuddîn es-Subkî, Şadrüddîn el-Munâvî, Muhammed b. 'Atâ'ullâh el-Heravî ve Kâsım b. Kutlûbuğa yukarıda ismi geçen müelliflere yakın bir çizgide sayılabilecek muhaddislerdir. Ancak bu isimlerden sadece el-Munâvî'nin şerhi bilinmekte

¹⁵¹ Benzer görüşler için bkz. Zışan Türcan, "Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri," 162-163.

ve eser daha çok *taḥrīc-şihḥat* bilgilerini ihtiva etmektedir. Diğer isimlerin şerhleri ise sadece müelliflerine nispet edilmektedir.

El-Meşābīh şarihlerinin telif ettikleri diğer eserler, öğrenci ve takipçileri dikkate alınarak bir tasnife tabi tutulduğunda: El-Ḳādī el-Beyḍāvī ve çizgisinde yer alan isimler, Arap dili-mantık konularında eser telif edenler, tarihe dair kitapları olanlar, fıkhi konularda öne çıkanlar ve tasavvufi kimliği ile bilinenler şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu tasnif *el-Meşābīh* şarihlerinin genel değerlendirmesi amacıyla ortaya konulmakta olup bir gruba dahil edilen şarihin başka bir ilim dalında da paye sahibi olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Tefsir, kelimeler, fıkıh ve usul-i fıkıh sahasında meşhur olan ve eserler telif eden Ḳādī el-Beyḍāvī ile onun *el-Meşābīh* şerhini tekrar şerh eden -hayatı ve ilmî birikimi hakkında bilgi sahibi olmadığımız- öğrencisi ‘Abduşşamed b. Maḥmūd el-Fārūkī aynı grupta değerlendirilebilir. Molla Fenārī’den (ö. 834/1431) de ders okuyan ve el-Ḳādī el-Beyḍāvī’nin fıkıh usulüne dair *Minhāc*’ını *Nihāyetu’l-Vusūl* ismiyle şerh ettiği bilinen Ebū Yezīd el-Erdebīlī ile Ḳādī el-Beyḍāvī’nin eserlerinin şarihi ‘Ubeydullāh el-‘İbrī de bu grupta zikredilebilir.¹⁵²

Ez-Zemaḥşerī’nin (ö. 538/1144) *el-Mufaşşal*’ı ile el-Ḥarīrī’nin (ö. 516/1122) *el-Maḳāmāt*’ının şarihlerinden olan el-Muḫzirī, es-Sekkākī’nin (ö. 626/1229) *Miftāḥu’l-‘Ulūm*’unu şerh eden el-Ḥalḫālī, İbn Sīnā (ö. 428/1037) ve ez-Zemaḥşerī’nin eserlerinin şarihi Zeynu’l-‘Arab ve dile dair eserleri ile öne çıkan çok yönlü alimlerden el-Fīrūzābādī Arap dili-mantık alanında şöhret bulan veya eser telif eden *el-Meşābīh* şarihleridir. İbnu’l-‘Āḳūlī ve Ebū Zerr el-Ḥalebī ise tarihe dair eserleri ile bilinmektedirler. Çok yönlü velud alimlerden Kemālpāşāzāde de -her ne kadar *el-Meşābīh* şerhi kendisine sadece nispet edilse de- Osmanlı tarihçiliği yönüyle bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ebū’l-Leys es-Semerḳandī’nin (ö. 373/983) *Muḳaddime fi’ş-Şalāt*’ını şerh eden Ḥalīl b. Muḳbil el-Ḥalebī ile aynı eseri Türkçe’ye çevirerek ilavelerde bulunan Ḳuṭbuddīn el-İznīkī ve *el-Envār li-A’mālī’l-Ebrār* isimli Şāfi’ mezhebindeki görüşleri özetlediği eseriyle şöhret bulan Yūsuf el-Erdebīlī fıkhi yönü dikkat çeken *el-Meşābīh* şarihleridir. Ebū’n-Necīb es-Suhraverdī ve Şeyḫ Ya’ḳūb el-Celvetī ise tasavvufi kimliği öne çıkan isimlerdir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Şiraz bölgesi alimlerinden et-

¹⁵² Kātib Çelebi, *Keşfu’z-Zunūn*, 2:1116, 1192, 1704, 1879; es-Seḫāvi, *eḍ-Ḍav’u’l-Lāmi’*, 7:98-99.

Türibiştî'nin şerhi incelendiğinde onun hadis, fıkıh, tarih ve Arap diline hakimiyeti belirgin bir şekilde görülmektedir.

Müelliflerin ilmî kişiliğinde dikkat çeken bir husus da mensup oldukları mezheplerdir. Şâfiî muhaddis el-Begavî'nin eserine çoğunlukla Şâfiî mezhebine mensup ulema şerh yazmıştır. Ancak özellikle Anadolu'da yaşayan Haneî ulema da *el-Meşâbih* şarihleri arasında yer almaktadır. Müsâ b. 'Affân, 'Uşmân b. el-Hâcc el-Heravî ve Kuṭbuddîn el-İznîkî şerhlerinde Haneî mezhebine ait görüşleri öne çıkarmaktadır.¹⁵³ Et-Türibiştî, el-Muzhirî, İbn Melekkâde, Muşannifek, Aḥmed-i Rûmî el-Akḫişârî, Şeyḫ Ya'qûb el-Celvetî ve 'Abdullâh b. İbrâhîm İcelîli Haneî mezhebine mensup olmakla birlikte şerhlerinde mezhebî mensubiyeti öne çıkarmamışlar veya diğer mezheplerin görüşlerine de yer vererek tercihte bulunmamışlardır.¹⁵⁴ Mezhebî ayrımın şerhlere yansıyan bir yönü Şâfiî mezhebinden olan bazı şarihlerin kimi rivayetlerin şerhinde Haneîleri eleştirmesidir.¹⁵⁵

3.2. Özellikleri Yönüyle Şerhler

3.2.1. Muhteva

El-Meşâbih'e yazılan şerhler farklı hacimlerde olmakla birlikte çoğunlukla zengin içerik sunmaktadır.¹⁵⁶ Mufassal ve sonraki şerhlerin muhtevasına etki eden ilk dönem şerhleri et-Türibiştî, Kâdî el-Beydâvî, El-Eşref el-Fuḫkâî, el-Muzhirî ve ez-Za'ferânî tarafından 7 ve 8. yüzyıllarda yazılmıştır. *El-Meşâbih*'in temel şerhleri olarak isimlendireceğimiz bu eserlerde zengin içerikli bir şerhte yer alması gereken bilgi ve yorumlar bulunmaktadır.

¹⁵³ Müsâ b. 'Affân, *Fevâ'idu'l-Kulûb*, v. 188a-188b, 213a-214a; 'Uşmân b. el-Hâcc el-Heravî, *Havâşî*, v. 46b-47b; Kuṭbuddîn el-İznîkî, *Telfîkâtu'l-Meşâbih*, v. 14b, 16a, 23b, 25a-b, 205a. Kuṭbuddîn el-İznîkî'nin eserinde fıkhi içerikten ziyade (amel-iman ilişkisi gibi) Haneî-Mâturîdî çizgide kelami yorumlar dikkat çekmektedir.

¹⁵⁴ Örnekler için bkz. et-Türibiştî, *el-Muyesser*, 1:129, 161, 235, 236, 320, 342; el-Muzhirî, *el-Mefâtîh fî Şerhi'l-Meşâbih*, 1:58, 138, 363, 365, 2:38, 109; İbn Melekkâde, *Şerhu Meşâbihî's-Sunne*, 1:311, 315, 397, 2:89, 358.

¹⁵⁵ El-Fârûkî, *Şerhu Meşâbihî's-Sunne*, v. 21a, 183a-b, 184a, 194a, 195a, 390b, 392b. Bazı yerlerde Haneîler hakkında "aşḫâbu'r-re'y" ifadesini kullanmaktadır. El-Fârûkî, *Şerhu Meşâbihî's-Sunne*, v. 193a, 204b, 397a. Zeynu'l-'Arab, *Şerhu'l-Meşâbih*, 1:72, 162, 189, 407-408, 2:5, 10, 12, 22, 404, 406. Eserin mukaddimesinde "aşḫâbu'r-re'y" tarafından yöneltilen sorulara cevap vereceğini" belirtmektedir. Zeynu'l-'Arab, *Şerhu'l-Meşâbih*, 1:8.

¹⁵⁶ Zişan Türcan şerhleri tasnif edip örneklerini incelediği çalışmasında genel eğilimleri itibarıyla en-Nevevî (ö. 676/1277) sonrasi şerhlerin zengin içerikli şerhler şeklinde vasıflandırılabilceğini, bu şerhlerde fıkıh ağırlıklı olmayan pek çok uygulamanın olduğunu belirtmektedir. Bu türdeki şerhlerde önceki eserlere nispetle şerh usulü büyük oranda yerleşmiştir. Şerh edilen eserin şerh üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır ve rivayetler şekil ve içerik yönünden bütün detaylarıyla incelenmektedir. Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği - Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, 6-7, 223.

Sonraki şerhler içerisinde zengin içerik sunan eserler bulunmaktadır, ancak bu eserler temel şerhlerden istifade etmeleri yönüyle farklılık arz etmektedirler. Bu şerhlerde iki eğilim bulunmaktadır: Temel şerhlerden belirli düzeyde yararlananlar ve büyük ölçüde bir şerhten yararlanılarak telif edilenler. Temel şerhlerden istifade ederek eserini zenginleştiren şarihler olarak es-Selmāsī, Zeynu'l-‘Arab, Yūsuf el-Erdebīlī, Mūsā b. ‘Affān, ‘Uşmān b. el-Hācc el-Heravī, İbn Melezkāde, Muşannifek ve ‘Abdullāh b. İbrāhīm İçelili’yi zikredebiliriz. El-Fārūķī, el-Halḫālī ve es-Seḫūmī ise eserlerini büyük ölçüde önceki bir şerhten istifadeyle telif etmişlerdir.

Zengin içerik sunan et-Türibiştī, Kāḏī el-Beydāvi, el-Eşref el-Fuḫḫā’ī, el-Mużhirī ve ez-Za‘ferānī’nin mufassal ve olgun şerhlerinde -bazı küçük farklılıklar bulunmakla birlikte- hadisler hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

- Hadisin sahabi ravisini zikretme/tanıtma,¹⁵⁷
- Lafızda geçen garip kelimeleri açıklama ve dil tahlillerinde bulunma,¹⁵⁸
- Hadisin yorumunda veya lafızları açıklamada ayet ve hadislerden yararlanma,¹⁵⁹
- Hadislerdeki hükümlere işaret etme, mezhepler arası ihtilafa değinme ve varsa tercihini ifade etme,¹⁶⁰
- Açıklamalardan doğan yeni soruları sorup cevaplama ve birbiriyle çelişen hadisleri değerlendirme,¹⁶¹
- Hikmet ve ilkelere temas etme,¹⁶²

¹⁵⁷ El-Begāvi’nin bazı hadislerin sahabi ravilerini zikretmemesi sebebiyle şarihler ismini zikretmiş ve bazısı hakkında bilgi vermişlerdir. Örnekler için bkz. et-Türibiştī, *el-Muyesser*, 1:188, 293, 320; el-Beydāvi, *Tuhfetu'l-Ebrār*, 1:208, 328, 409; el-Mużhirī, *el-Mefātīh fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:53, 94, 205, 266; ez-Za‘ferānī, *el-Yenābī‘ fi Şerhi'l-Meşābīh*, v. 28a, 158a, 171b, 176a.

¹⁵⁸ Örnekler için bkz. et-Türibiştī, *el-Muyesser*, 1:153, 254, 307, 324; el-Beydāvi, *Tuhfetu'l-Ebrār*, 1:27, 67, 126, 157; el-Mużhirī, *el-Mefātīh fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:107, 127, 154, 353, 2:81, 175, 405; ez-Za‘ferānī, *el-Yenābī‘ fi Şerhi'l-Meşābīh*, v. 30a, 146b, 150a, 172a, 175b.

¹⁵⁹ Örnekler için bkz. et-Türibiştī, *el-Muyesser*, 1:185, 219, 317; el-Beydāvi, *Tuhfetu'l-Ebrār*, 1:84, 131, 195, 335; el-Mużhirī, *el-Mefātīh fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:60, 90, 96, 190, 253.

¹⁶⁰ Örnekler için bkz. et-Türibiştī, *el-Muyesser*, 1:129, 161, 235, 320; el-Beydāvi, *Tuhfetu'l-Ebrār*, 1:175, 202, 297; El-Eşref el-Fuḫḫā’ī, *Miftāhu'l-Futūh*, v. 45a, 84b, 91a, 114a; el-Mużhirī, *el-Mefātīh fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:58, 138, 363, 365; ez-Za‘ferānī, *el-Yenābī‘ fi Şerhi'l-Meşābīh*, v. 145b, 149b, 174b.

¹⁶¹ Örnekler için bkz. et-Türibiştī, *el-Muyesser*, 1:131, 187, 299; el-Beydāvi, *Tuhfetu'l-Ebrār*, 1:58, 149, 433; el-Mużhirī, *el-Mefātīh fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:232, 299, 2:10, 436, 550.

¹⁶² Örnekler için bkz. El-Eşref el-Fuḫḫā’ī, *Miftāhu'l-Futūh*, v. 10a, 23b-24a, 26a; el-Mużhirī, *el-Mefātīh fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:118, 177, 2:102; ez-Za‘ferānī, *el-Yenābī‘ fi Şerhi'l-Meşābīh*, v. 15a, 16a, 18b, 23b.

Hadisin *tahrîci* ve *şihhati* gibi *rivâyetu'l-ḥadîse* ilişkin bilgiler, temel *el-Meşâbih* şerhlerinde çok fazla yer almamaktadır. El-Begavî'nin belirli kaynaklardan yararlanarak hadisleri bir araya getirmiş olması ve *şahîh-ḥasen* şeklinde rivayetleri tasnif etmesi sebebiyle şarihler genellikle bu tür bilgilere temas etmemişlerdir.¹⁶³

Zengin içerik sunan temel şerhlerdeki yorumlardan yararlanarak eserlerini telif eden şarihler; şerhlerdeki faydalı ve dağınık bilgileri bir araya getirme, eksik yönleri tamamlama, muhtasar bir şerh kaleme alma gibi çabalar ile hareket etmişlerdir. Es-Selmâsî muhtasar sayılabilecek şerhinde et-Türibiştî, Kâdî el-Beydâvî ve el-Muzhîrî gibi şarihlerden istifade etmektedir.¹⁶⁴ Çoğunlukla nakilde bulunduğu müellifi anmakla birlikte “bazı şarihler” ve “denildi ki” gibi ifadeler de kullanılmaktadır.¹⁶⁵ İstinsah kaydındaki 736/1336 yılında tamamlandığına dair bilgi dikkate alındığında müellif, kendisine yakın dönemde telif edilmiş olan kaynaklardan nakilde bulunmaktadır.¹⁶⁶ Yukarıda incelediğimiz temel şerhler kadar mufassal ve zengin içerikli bir eser telif eden Zeynu'l-'Arab, *el-Meşâbih* şarihlerinden et-Türibiştî, Kâdî el-Beydâvî, El-Eşref el-Fuḫḫâ'î, el-Muzhîrî ve el-Ḥalḥâlî'den nakilde bulunarak kendisinden önceki önemli şerhlerin neredeyse tamamından yararlanmıştıdır.¹⁶⁷

Yûsuf el-Erdebîlî, kendisinden önce yazılan şerhlerde bulunmayan hususlara temas edeceğini, el-Begavî'nin yer vermediği bazı hadisleri eserine dahil edeceğini belirterek muhtasar bir şerh yazacağını ifade etmektedir. Şerhin mukaddime kısmında, hadislere dair pek çok bilgiyi bir araya getireceğini;¹⁶⁸ et-Türibiştî, Kâdî el-Beydâvî, El-Eşref el-Fuḫḫâ'î, el-Muzhîrî ve ez-Za'ferânî'nin eserlerinden yararlanacağını söylemektedir.¹⁶⁹ Müellif mukaddimede İbnu'ş-Şalâh'ın eserinden özetleyerek hadis istilahlarına dair

¹⁶³ Az sayıdaki örnekler için bkz. et-Türibiştî, *el-Muyesser*, 1:55, 60, 150, 173; el-Beydâvî, *Tuḥfetu'l-Ebrâr*, 1:218, 254, 346; el-Muzhîrî, *el-Mefâtiḥ fi Şerhi'l-Meşâbih*, 1:330, 446, 2:77.

¹⁶⁴ Bkz. es-Selmâsî, *Şerhu'l-Meşâbih*, v. 83a, 92a, 152b, 169a.

¹⁶⁵ Bkz. es-Selmâsî, *Şerhu'l-Meşâbih*, v. 117b, 152b.

¹⁶⁶ Es-Selmâsî, *Şerhu'l-Meşâbih*, v. 183b.

¹⁶⁷ Zeynu'l-'Arab'ın yararlandığı kaynaklar hakkında bkz. Zeynu'l-'Arab, *Şerhu'l-Meşâbih*, 1:21-22 (Neşredenin girişi).

¹⁶⁸ El-Erdebîlî hadisler arasındaki ihtilaflara, fikhî konularda Şâfi'î mezhebinin görüşlerine, *ğaribu'l-ḥadîse* dair bilgilere, hadislerin *şihhâtine*, *tahrîcine*, sahabi ravilerin isimlerine, ravilerin *cerḥ-ta'dîl* durumlarına, şarihlerin hata ve isabet ettikleri hususlara, metinlerde yer alan *tashîflere* ve bunların raviden mi hadis kaynaklarının müelliflerinden mi kaynaklandığına, uydurma olduğu söylenen rivayetler hakkında ittifakın olup olmadığına ve hadislerin vurud sebeplerine değineceğini belirtmektedir. Yûsuf el-Erdebîlî, *el-Ezhâr*, v. 4b.

¹⁶⁹ Müellif şerhinde yararlandığı 50'nin üzerinde kaynağı zikretmektedir. Yûsuf el-Erdebîlî, *el-Ezhâr*, v. 1b.

bir bölüm oluşturmuş, şerhin sonunda *el-Meşābīh*'te yer alıp *mevḏū*' olduğu söylenen 33 rivayeti incelemiştir. Bu rivayetler hakkında çoğunlukla Ebū'l-Ferec İbnu'l-Cevzī'nin (ö. 597/1201) görüşlerini zikredip rivayetlerin isnad ve metinleri ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Rivayetlerin *mevḏū*' olmadığını ortaya koyarken *cerḥ-ta'dīl* alimlerinin raviler hakkındaki görüşlerini de zikretmektedir.¹⁷⁰ Yūsuf el-Erdebīlī muhtasar bir şerh kaleme alacağını söylese de *el-Meşābīh*'in mufassal şerhlerinden olan bu eser; sunduğu zengin içerik, yararlandığı kaynaklar ile eserin başında ve sonunda zikrettiği bilgiler yönüyle önemlidir. Yūsuf el-Erdebīlī'nin biyografisi hakkında yeterince bilgi bulunmaması ve sonraki hadis şerhlerinde bu esere başvurulmaması müstakil olarak incelenmelidir.¹⁷¹

Aslen Tireli olup Mısır'da şerhini telif eden Mūsā b. 'Affān; el-Muẓhirī, el-Ḥalḫālī, Zeynu'l-'Arab, es-Seḥūmī ve Şerafuddīn el-Heravī'nin eserleri ile *el-Meşārik* şarihi el-Bābertī'den (ö. 786/1384) yararlanmaktadır.¹⁷² Bu kaynaklardan yaptığı nakillerde ihtilafli konularda cem yoluna gitmeye çalışmıştır.¹⁷³ Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız 'Uşmān b. el-Ḥācc el-Heravī ise haşiye olarak da kaydedilen muhtasar eserinde *el-Meşābīh* ile ilgili müşkülleri halledecek açıklamaları bir araya getirmeye çalıştığını; et-Türibiştī, el-Kāḏī el-Beyḏāvī ve el-Ḥalḫālī'nin şerhlerindeki faydalı bilgileri bir araya getirerek okunması kolay bir şerh cem edeceğini belirtmektedir.¹⁷⁴

İlmîyeye mensup bir aileden gelen İbn Melekkzāde, *el-Meşābīh*'in uzun ve kısa pek çok şerhinin bulunduğunu, bir dostunun isteği üzerine orta uzunlukta bir şerh kaleme alacağını belirtmektedir.¹⁷⁵ Şarihlerin görüşlerini naklederken çoğunlukla "denildi" lafzını kullanması sebebiyle müellifin kaynaklarının tespiti başlı başına bir araştırma konusudur.¹⁷⁶ Küçük

¹⁷⁰ Yūsuf el-Erdebīlī, *el-Ezhār*, v. 498b-499b.

¹⁷¹ Yaptığımız incelemede şerhten sadece el-'Azīmābādī'nin nakilde bulunduğunu tespit edebildik. Örnekler için bkz. el-'Azīmābādī, *'Avnu'l-Ma'būd*, 8:234, 10:93, 268, 11:174. Ayrıca 'Alī el-Kārī'nin müellif belirtmeden *Ezhār* ismiyle naklettiği bilgilerin de Yūsuf el-Erdebīlī'nin şerhiyle karşılaştırılması gerekmektedir. Örnekler için bkz. 'Alī el-Kārī, *Mirkāt*, 1:168, 170, 207, 285, 350.

¹⁷² Müellif zikrettiği şerhlerde mündemiç eserlere de işaret etmektedir. El-Muẓhirī'nin şerhinde et-Türibiştī ve el-Ḥaṭṭābī'nin eserlerinden; Zeynu'l-'Arab'ın şerhinde ise el-Begavī'nin *Şerḥu's-Sunne*'si, el-Heravī'nin *el-Ğarībeyn*'i, ez-Zemaḥşerī'nin *el-Fā'ik*'i, el-Cevherī'nin *eş-Şihāḥ*'i ve Mecdüddīn İbnu'l-Eşir'in *en-Nihāye*'sinden nakiller bulunmaktadır. Mūsā b. 'Affān'ın işaret ettiği Şerafuddīn el-Heravī'nin kim olduğunu tespit edemedik. Kendisinden önceki *el-Meşābīh* şarihlerinden bu atfa uyan kimse bulunmamaktadır.

¹⁷³ Mūsā b. 'Affān, *Fevā'idu'l-Ḳulüb*, v. 1b-2a.

¹⁷⁴ 'Uşmān b. el-Ḥācc el-Heravī, *Ḥavāşī*, v. 1b-2a.

¹⁷⁵ İbn Melekkzāde, *Şerḥu Meşābīh*'s-Sunne, 1:3-13.

¹⁷⁶ Eserin edisyon kritikten mahrum bir neşir olarak tahkik edilmesi de bu konudaki tespitleri zorlaştırmaktadır.

yaşlarda eser telif etmeye başlayan Muşannifek'in *el-Meşābīh* şerhinin günümüze ulaşan nüshasında ilim bölümünün başına kadar olan kısmın şerhi bulunmaktadır. Şerhi tamamladığına dair herhangi bir kayıt bulunmasa da mevcut nüsha bu eserin mufassal ve farklı bilgileri derleyen bir şerh olduğuna yönelik emareler sunmaktadır.¹⁷⁷

‘Abdullāh b. İbrāhīm İçelili’nin şerhinin günümüze ulaşan nüshasında “Bābu’l-Ferā’id”e kadar olan bölümü bulunmaktadır.¹⁷⁸ Şarih, muhaddislerin kitaplarından derleyerek *el-Meşābīh*’e okuması kolay bir şerh yazmaya niyet ettiğini belirtmektedir.¹⁷⁹ Şerhte Zeynu’l-‘Arab, İbn Hacer, İbn Melekzāde, es-Suyūṭi ve ‘Alī el-Ķārī gibi şarihlerden nakiller yapmaktadır.¹⁸⁰ Şerhin ilk cildi incelendiğinde bu eser *el-Meşābīh*’in mufassal şerhleri arasında zikredilebilir.¹⁸¹

El-Fārūķī, el-Ĥalĥālī ve es-Seĥūmī ise eserlerini büyük ölçüde önceki bir şerhten istifade ile oluşturmuşlardır. Bu eserlerde farklı bilgileri cem etme çabası bulunmakla birlikte şerhlerin ana omurgası önceki bir kaynağa dayanmaktadır. Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız el-Fārūķī, hocası Ķāḍī el-Beyḍāvī’nin *Tuĥfetu’l-Ebrār*’ından seçtiği metne başka şerhlerden ilavelerde bulunarak bir kitap yazacağını belirtmektedir.¹⁸² el-Fārūķī, el-Begāvī’nin mukaddimesini şerh ettiği kısımda *şihhāte* göre hadislerin tasnifini et-Türibiştī’nin şerhinden nakletmektedir.¹⁸³ Eserin hamişinde muhtemelen müstensihin not aldığı, en-Nevevī, Zeynu’l-‘Arab ve el-Mużhirī’den çok sayıda nakil bulunmaktadır.¹⁸⁴ Müellifin Ķāḍī el-Beyḍāvī’nin öğrencisi olması ve hocasının şerhini ihtisar edip yeni açıklamalar eklemesi yönüyle dikkat çeken eserin kalan kısmı ve varsa başka nüshalarının tespit edilmesi gerekmektedir.¹⁸⁵ Ancak şu haliyle bile *el-*

¹⁷⁷ Müellifin kendi yazdığı ve Fatih Kütüphanesi’ne vakfettiği nüsha günümüze ulaşmıştır. Muşannifek, *Şerhu’l-Meşābīh*. Ayrıca bkz. Çelik, *Musannifek’in Hadis Kültürü*, 64-70.

¹⁷⁸ İçelili, *er-Reyhāniyye*, v. 398a.

¹⁷⁹ İçelili, *er-Reyhāniyye*, v. 2b.

¹⁸⁰ Müellifin yöntemi hakkında örnek bir kısım için bkz. İçelili, *er-Reyhāniyye*, v. 190a-192b.

¹⁸¹ Şerhin yaklaşık yarısını teşkil eden incelediğimiz nüsha; 398 varak, 23 satır ve her satırda 10-12 kelimeden oluşmaktadır.

¹⁸² El-Fārūķī, *Şerhu Meşābīhi’s-Sunne*, v. 3a.

¹⁸³ El-Fārūķī, *Şerhu Meşābīhi’s-Sunne*, v. 3b-9a.

¹⁸⁴ Zeynu’l-‘Arab ve el-Mużhirī’nin müelliften sonraki tarihlerde yaşamış olması ve kenar notlarıyla asıl metnin aynı yazı özelliklerini taşıması nüshanın (el-Mużhirī’nin vefatı olan) 758/1357’den sonraki bir tarihe ait olduğunu düşündürmektedir.

¹⁸⁵ Zahiriyi Kütüphanesindeki (no. 17446) nüsha “Kitābu’l-Buyū”dan eserin sonuna kadarını ihtiva etmektedir. http://alassad-library.gov.sy/Lib_2019-8-7/search_res_ma.php?title0=&fname-author0=عبد+الصمد&lname-author0=&ref= (29 Mart 2021).

Meşābīh şerhlerinin erken dönem örneklerinden birisi olarak önem arz etmektedir.

El-Ḥalḥālī, *el-Meşābīh*'i şerh eden bir grubun lafızlara yanlış mana vererek hadisleri hatalı yorumlamaları, diğer bir grubun ise hadislerdeki ihtilafli meseleleri ihmal etmeleri sebebiyle eseri şerh etmeye başladığını belirtmektedir.¹⁸⁶ Şerhte çoğunlukla “kīle” lafızıyla görüşleri naklederek kaynaklarına işaret etmemektedir.¹⁸⁷ Es-Seḥūmī ise *el-Meşābīh*'e şerh yazan muhakkik alimlerin çeşitli incelikleri ortaya koyduklarını, her bir şerhin kendine özgü faydalarının bulunduğunu ifade etmiş; elinde bulunan şerhlerden istifade ederek bu faydaları bir araya getirmeye niyet ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁸ Es-Seḥūmī de el-Ḥalḥālī gibi görüşleri naklederken çoğunlukla şarihlerin isimlerini zikretmemektedir.¹⁸⁹ El-Ḥalḥālī ve es-Seḥūmī'nin şerhlerinde verdikleri bilgiler el-Muḥzirī'nin şerhini anımsatmaktadır. Farklı bölümleri arasında yaptığımız kıyaslama sonucunda el-Ḥalḥālī ve es-Seḥūmī'nin, el-Muḥzirī'nin şerhini gördüklerini ve ondan yararlandıklarını söyleyebiliriz.¹⁹⁰ Metinler incelendiğinde el-Ḥalḥālī ve es-Seḥūmī'nin bazen el-Muḥzirī'den daha kısa değerlendirmeler ile hadisi yorumladıkları bazen de hadisleri ondan daha geniş ele alarak şerh ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla el-Ḥalḥālī ve es-Seḥūmī'nin eserlerinin merkezinde el-Muḥzirī'nin şerhi bulunmaktadır diyebiliriz.

Zengin içerik sunan temel şerhler ve onlardan istifade eden sonraki şerhlerle aynı dönemlerde telif edilen hususî bilgileri öne çıkaran eserler bulunmaktadır. Şarihler *el-Meşābīh* hadislerinin bir kısmındaki garip lafızları açıklayarak okuyanların eseri anlamasını kolaylaştırmak, rivayetlerin sıhhati hakkındaki iddiaları cevaplamak, hadisler arasındaki zahiri çelişkiyi gidermek, toplumsal meselelere eserden hareketle çözümler üretmek veya tasavvufî yorumlarda bulunmak kastıyla belirli rivayetleri incelemektedir. Bu eserlerdeki içeriğin oluşması müellifin ilmî kişiliği, eserin yazıldığı bölge ile dönem ve muhatapların isteğiyle alakalı olabilmektedir. Yönelimleri ile diğer şerhlerden ayrılan bu eserlerde zengin içerikli şerhlerdeki bilgiler

¹⁸⁶ El-Ḥalḥālī, *el-Mefātiḥ fi Ḥallī'l-Meşābīh*, v. 1b-2a.

¹⁸⁷ Nadir de olsa el-Ḥaṭṭābī ve el-Begavī'nin isimlerini anarak nakilde bulunmaktadır. el-Ḥalḥālī, *el-Mefātiḥ fi Ḥallī'l-Meşābīh*, v.31a, 51a, 58a, 66a.

¹⁸⁸ Es-Seḥūmī, *Menhelu'l-Yenābī*, v. 1b.

¹⁸⁹ Es-Seḥūmī, *Menhelu'l-Yenābī*, v. 6b, 16a, 22a, 48b. Nadir de olsa bazı isimleri (eṭ-Ṭahāvī, el-Ḥaṭṭābī, el-Begavī) anmaktadır. Es-Seḥūmī, *Menhelu'l-Yenābī*, v. 8a, 42a, 42b, 48b, 49a, 49b, 51a.

¹⁹⁰ Krş. el-Ḥalḥālī, *el-Mefātiḥ*, v. 24a, 43b, 73b, 115b-116a, 127a, 132b, 152b; es-Seḥūmī, *Menhelu'l-Yenābī*, v. 20a, 40b, 81a-b, 138a-b, 158b, 191b; el-Muḥzirī, *el-Mefātiḥ fi Şerhi'l-Meşābīh*, 1:171-172, 1:345, 2:298-300, 3:253-265, 3:383-385, 4:28-33, 4:153-154.

belirli oranda bulunmaktadır. Es-Suhraverdî, Ebû'l-Ferec et-Tebrîzî, Şadrüddîn el-Munâvî, Kûtbuddîn el-İznîkî, Aḥmed-i Rûmî el-Aḫḫîşârî ve Şeyḫ Ya'kûb el-Celvetî *el-Meşâbih*'in belirli rivayetlerini veya hususî meseleleri serhlerinde yoğun olarak ele almışlardır.

Lugavi izahlar veya hadislerdeki garip lafızlara dair açıklamalar ile öne çıkan *Şerḫu Ba'di'l-Elfâzi'l-Muşkile fi'l-Meşâbih (Ġaribu'l-Meşâbih)* isimli eserinde es-Suhraverdî, rivayetin açıklayacağı kelimelerini zikredip kısa bilgiler vermektedir. Metinde doğrudan herhangi bir esere atıfta bulunulmadığından dolayı es-Suhraverdî'nin kaynaklarını tespit için karşılaştırılmalı bir incelemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak müellifin Ebû 'Alî Muḫammed b. Sa'îd b. Nebhân'dan (ö. 511/1118) el-Ķâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Ġaribu'l-Ḥadis*'ini okuduğu zikredilmektedir.¹⁹¹ Yaptığı açıklamalarda el-Ķâsım b. Sellâm'dan doğrudan alıntı olmasa da üslup benzerliği görülmektedir.¹⁹² Lugavi izahlara ağırlık veren bir diğer eser Ebû'l-Ferec et-Tebrîzî'nin *Şerḫu Muşkilâti Kitâbi'l-Meşâbih* isimli kitabıdır. Şarih metinlerin tamamını zikretmeden hadislerde geçen anlaşılması zor kelimeler hakkında lugavi izahlar yapmakta ve dilcilerin görüşlerini aktarmaktadır. Lafızları açıklarken farklı görüşlere değinmektedir.¹⁹³ Her iki eser, diğer serhlerdeki zengin içerikten sadece lugavi izahlara ağırlık vermeleri sebebiyle ayrılmaktadır.

İbn Ḥacer'in hocaları arasında yer alan Şadrüddîn el-Munâvî, *Keşfu'l-Menâhic ve't-Tenâkiḫ fi Tahrici Eḥâdisi'l-Meşâbih* isimli eserinde rivayetlerin *tahrîcini* yapıp *şihḫat* durumları hakkında bilgi vermiş, ravileri *cerḫ-ta'dil* yönünden değerlendirmiştir.¹⁹⁴ İbn Ḥacer, bir kısmını okuyup icazetine sahip olduğunu belirttiği bu eserden yararlanarak *Hidâyetu'r-Ruvât* isimli kitabını hazırlamıştır.¹⁹⁵ Şadrüddîn el-Munâvî, hadislerin serhine dair bilgiler verse de diğer serhlerde görülmeyen genişlikte rivayetlerin *tahrîci* ve ravilerin durumlarına yoğunlaşarak hususi bir yönelim ortaya koymuştur.

Osmanlı alimlerinden Kûtbuddîn el-İznîkî, *Telfikâtu'l-Meşâbih* isimli serhinde hadisler arasındaki tenakuzu konu edinerek belirli rivayetleri açıklamıştır. Öğrencilerin talebi üzerine hadisler arasındaki zahiri çelişkileri

¹⁹¹ Ez-Zehebî bu bilgiyi naklettikten sonra *Ġaribu'l-Ḥadis*'i *semâ'* ettiğine dair güvenilir sağlam bir isnada ulaşamadığını belirtmektedir. Ez-Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 12:300.

¹⁹² Krş. es-Suhraverdî, *Ġaribu'l-Meşâbih*, v. 5a, 7a, 9a; Ebû 'Ubeyd el-Ķâsım b. Sellâm, *Ġaribu'l-Ḥadis*, 1:47, 133, 2:125.

¹⁹³ Örnekler için bkz. Yûsuf et-Tebrîzî, *Şerḫu Muşkilâti Kitâbi'l-Meşâbih*, v. 6a, 9a, 14a, 18b, 19a, 20b.

¹⁹⁴ Eserde takip edilen yöntem hakkında bkz. el-Munâvî, *Keşfu'l-Menâhic*, 1:27-34 (Neşredenin girişi).

¹⁹⁵ İbn Ḥacer el-'Asḫâlânî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 396.

sağlam kaideler ve uygun ilkeler ile gidermeye çalışmaktadır.¹⁹⁶ *Muhtelefu'l-hadīş* türünde sayılabilecek şerhte el-İznīkī, *el-Meşābīh*'teki sıralamaya uygun olarak bazı bölümlerdeki rivayetleri zikredip ardından ihtilafa konu olan yönleri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. El-İznīkī'nin yararlandığı kaynaklar arasında et-Türibiştī, Kādī el-Beydāvi, El-Eşref el-Fuḫkā'ī ve el-Muẓhirī gibi *el-Meşābīh* şarihleri bulunmaktadır.¹⁹⁷

Yaşadığı dönemin tartışmalarına ilişkin pek çok eser telif eden Ahmed-i Rūmī el-Aḫḫīşārī, *el-Meşābīh*'ten seçtiği 100 hadisi konu edinen *Mecālisu'l-Ebrār ve Mesāliku'l-Ahyār* isimli eseri ile toplumsal meselelere eğilmiştir. Daha çok tüccar, ulema ve hizmet erbabına yönelik kaleme aldığı şerhte hadislerden hareketle Kādizādelilere yakın bir çizgide yorumlarda bulunmuştur. Ayrıca mutasavvıfların görüşlerine eleştiriler yöneltmiştir.¹⁹⁸ Toplumsal meselelere eğilen bir başka şarih Şeyh Ya'kūb el-Celvetī'dir. El-Aḫḫīşārī'den farklı olarak mutasavvıf kişiliği *el-Mefātīh Şerhu'l-Meşābīh* isimli şerhinde belirgin şekilde görülen şarih, müritlere ve salıklara nasihatlerde bulunup ariflerden iktibasta bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bu bağlamda hadisleri yaşadığı dönemin durumunu da dikkate alarak açıklamaktadır.²⁰⁰ Çoğunlukla en-Nevevī, el-Muẓhirī, eṭ-Ṭībī ve İbn Melezkāde'den nakilde bulunan Şeyh Ya'kūb, geniş bir literatürden beslenmektedir.²⁰¹

Şerhlerin muhteva itibarıyla bu şekilde tasnifi, dönem ve bölge kısmında zikrettiğimiz bilgilere paralellik arz etmektedir. Hicri 7-8. yüzyıllarda özellikle Şiraz ve Tebriz bölgesinde kaleme alınan şerhler etki gücü yüksek eserler olarak dikkat çekmektedir. Aynı dönemde Azerbaycan bölgesinde telif edilen şerhlerde ise çoğunlukla bu şerhlerdeki bilgiler derlenmekte ve geliştirilmektedir. Anadolu'da ve özellikle 9. asırdan itibaren telif edilen şerhlere baktığımızda ise önceki mufassal şerhlerden yararlanan eserler ile hususi bilgileri öne çıkaran şerhlerin yazıldığı görülmektedir. El-Munāvī'nin *ricāl-şihhat* merkezli şerhi ise Kahire çevrelerinde görülen telif anlayışını ve yaşadığı dönemdeki muhaddislerin eserlerini anımsatmaktadır.

¹⁹⁶ Kutbuddīn el-İznīkī, *Telfīkātu'l-Meşābīh*, v. 1b-2b.

¹⁹⁷ Kutbuddīn el-İznīkī, *Telfīkātu'l-Meşābīh*, v. 19b, 17a, 55b, 67a, 97b, 168a.

¹⁹⁸ Korkmazer, "Kadizādeliler-Sivāsiler," 370-373.

¹⁹⁹ Şeytanın insana yaklaşma şekillerinden bahsettiği kısımda el-Ğazzālī'den uzun bir nakilde bulunmaktadır. Şeyh Ya'kūb el-'Afvī, *el-Mefātīh Şerhu'l-Meşābīh*, v. 6a-9a.

²⁰⁰ Örneğin kişinin kendi kazancından ve helal maldan yemesinin önemi hakkındaki hadisleri şerh ederken yaşadığı dönemde haram lokmanın yaygın olduğundan bahsetmektedir. Şeyh Ya'kūb el-'Afvī, *el-Mefātīh Şerhu'l-Meşābīh*, v. 3a.

²⁰¹ Şerhte el-Ḥaṭṭābī, Ebū 'Ubeyd el-Heravī, el-Ḥaṭṭābī el-Bağdādī, el-Begavī, et-Türibiştī, el-Kurtubī, Kādī el-Beydāvi, El-Eşref el-Fuḫkā'ī, Zeynu'l-'Arab ve İbnu'l-Humām'dan nakiller bulunmaktadır. Şeyh Ya'kūb el-'Afvī, *el-Mefātīh Şerhu'l-Meşābīh*, v. 3a, 4a, 4b, 10b, 11a, 15b.

3.2.2. Kaynaklar ve Etkileşim

Hadis şerh kitaplarında yaygın olarak başvurulan kaynaklar, temel *el-Meşābīh* şerhlerinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Temel şerhlerin geniş bir literatürden yararlanılarak telif edilmesi, sonraki şarihlerin aynı kaynaklara bizzat başvurmak yerine bu temel şerhlerden istifade etmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla temel şerhler ve bu şerhlerden istifade ile ortaya çıkan diğer şerhlerde geniş bir literatürden yararlanıldığını söyleyebiliriz. *El-Meşābīh* şerhlerinde ayrıca müellifin ilmî kişiliği ile eserinde öne çıkarmak istediği bilgilere bağlı olarak hususi kaynaklar da kullanılmıştır.

Bu kısımda öncelikle *el-Meşābīh* şerhlerinin genel ve hususi kaynaklarına temas edilecektir. Ardından büyük ölçüde yukarıda temas ettiğimiz *el-Meşābīh* şerhlerinin kendi içerisindeki etkileşimi incelenecektir. Son olarak *el-Meşābīh* şerhlerinin diğer eserlerde kaynak olarak kullanımına dikkat çekilerek etki gücü yüksek şerhler öne çıkarılacaktır. Temel *el-Meşābīh* şerhleri en yüksek etki gücüne sahip olsa da bu şerhlerden istifade ile hazırlanan şerhler de telif edildiği bölge, müellifin ilmî birikimi ve eserindeki mezhebî vurgular gibi sebeplerle sonraki kaynaklarda yer almışlardır.

İncelenen şerhlerde en çok dil alimleri ile *ğaribu'l-ḥadīş* eserlerinden yararlanılmıştır.²⁰² Hadisleri açıklarken eṭ-Ṭahāvī (321/933) ve Ebū Suleymān Ḥamd b. Muḥammed el-Ḥaṭṭābī'nin (ö. 388/998) eserleri ile el-Begāvī'nin *Şerḥu's-Sunne'si* sıklıkla başvurulan kaynaklardır.²⁰³ Sahabi raviler hakkında bilgi verirken İbn 'Abdilberr en-Nemerī'nin (ö. 463/1071) *el-İstī'āb*'ı kullanılmıştır. Şerhlerde Ebū'l-Ḥasen el-Vāhidī (ö. 468/1076) ve el-Begāvī'nin tefsirleri de dikkat çeken kaynaklardandır.²⁰⁴

Temel şerhlerden sonra hicri 9. yüzyıl ve sonraki dönemlerde telif edilen şerhlerde temel hadis kaynakları ile *el-Miškāt* ve *el-Meşāriḥ* üzerine yazılan şerhler de kaynak olarak kullanılmıştır.²⁰⁵ Hadis usulü, uydurma rivayetler,

²⁰² Bu grupta en çok ismi geçen ulema Ḥalīl b. Aḥmed (ö. 175/791), Ebū Bişr Sibeveyh (ö. 180/796), Ebū Sa'īd el-Aşma'ī (ö. 216/831), el-Kāsim b. Sellām (ö. 224/838), el-Ḥaṭṭābī (ö. 388/998), İsmā'īl b. Ḥammād el-Cevherī (ö. 400/1009-10), Ebū 'Ubeyd el-Heravī (ö. 401/1011), ez-Zemaḥşerī (ö. 538/1144), Mecduddīn İbnu'l-Eşīr (ö. 606/1210) şeklindedir.

²⁰³ El-Eşref el-Fuḳkākī şerhinde dört temel kaynaktan rumuzlar kullanarak nakilde bulunmaktadır. Bu eserler: Ebū 'Ubeyd el-Heravī *Kitābu'l-Ğarībeyn* (غ), ez-Zemaḥşerī *el-Fā'ik fi Ğaribi'l-Ḥadīş* (ف), el-Begāvī *Şerḥu's-Sunne* (س) ve Mecduddīn İbnu'l-Eşīr *en-Nihāye*'dir.

²⁰⁴ El-İznīkī'nin yararlandığı kaynaklar arasında müfessirlerden Faḥruddīn er-Rāzī (ö. 606/1210) de bulunmaktadır.

²⁰⁵ Müsā b. 'Affān *el-Meşāriḥ* şarihi el-Bābertī'den (ö. 786/1384); 'Abdullāh b. İbrāhīm İçelilili (ö. 852/1449), es-Suyūṭī (ö. 911/1505) ve 'Alī el-Ḳārī'den (ö. 1014/1605) nakiller yapmaktadır.

fıkıh ve tasavvufa dair eserler de *el-Meşābīh* şerhlerinin nadir kaynakları arasında yer almaktadır.²⁰⁶

Daha önce incelediğimiz üzere *el-Meşābīh*'in temel şerhleri sonraki şerhlerin kaynakları olarak literatürün gelişimini belirlemişlerdir. Et-Türibiştî, Kādî el-Beydāvî, El-Eşref el-Fuḫkâ'î ve el-Muẓhirî'nin kitapları sonraki *el-Meşābīh* şerhlerinde belirli ölçüde yer almaktadır. Hacim ve içerik itibarıyla temel *el-Meşābīh* şerhlerinden saydığımız ez-Za'ferānî'nin eseri ise aynı etkiye sahip değildir. Müellifin *el-Meşābīh* şerhlerinin yoğun olarak telif edildiği bölgelerden farklı olarak Bağdat bölgesinde yaşaması ve hayatı hakkında herhangi bir bilginin tespit edilememesi yaşadığı dönemde yeterince şöhret bulmadığını düşündürmektedir. Bahsi geçen temel şerhler, *el-Meşābīh* şerhleri dışındaki eserlere de kaynaklık etmişlerdir. Hadis tarihinin önemli şerhlerinden sayılan İbn Hacer ve el-'Aynî'nin eserlerinde temel *el-Meşābīh* şerhlerinden yapılan nakiller bölgeler arası etkileşimi ve *el-Meşābīh* şarihlerinin gördüğü itibarı ifade etmesi açısından önemlidir. Ayrıca *el-Miškāt* ve *el-Meşāriḫ* şerhlerinde de bu eserlerden çok sayıda nakil bulunmaktadır. Et-Türibiştî²⁰⁷ ve Kādî el-Beydāvî'nin²⁰⁸ kendilerinden en çok nakilde bulunulan iki *el-Meşābīh* şarihi olduğu görülmektedir.

El-Eşref el-Fuḫkâ'î'nin yorumları sonraki kaynaklara büyük ölçüde et-Ṭibî (ö. 743/1343) aracılığıyla intikal etmiştir.²⁰⁹ Et-Ṭibî'den alıntı yapan İbn Hacer ve el-'Aynî'nin El-Eşref el-Fuḫkâ'î'den nakilleri olup olmadığı bilinmemektedir.²¹⁰ Bir diğer *el-Meşābīh* şarihi el-Muẓhirî'nin yorumları da kendisinden sonraki eserlerde yer almaktadır.²¹¹ Henüz yazma halde

²⁰⁶ Mūsā b. 'Affān, Ebū'l-Hüseyn el-Kudürî'den (ö. 428/1037); Yūsuf el-Erdebilî şerhinin başına ve sonuna yazdığı kısımlarda İbnü's-Şalāh (ö. 643/1245) ve İbnü'l-Cevzî'den (ö. 597/1201); Ya'küb el-'Afvi ise Huccetu'l-İslām el-Ğazzālî'den (ö. 505/1111) iktibasta bulunmaktadır.

²⁰⁷ Çok sayıdaki örnekten "Meşābīh şarihi et-Türibiştî" ifadesiyle nakledilen rivayetler için bkz. İbn Hacer el-'Askalānî, *Fethu'l-Bārî Şerhu Şaḫīhi'l-Buḫārî*, 4:114, 5:26, 36, 11:52; Bedruddīn el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kārî fi Şerhi Şaḫīhi'l-Buḫārî*, 5:59, 12:185, 14:84, 22:252; Şerafuddīn el-Hüseyn b. Muḫammed et-Ṭibî, *Şerhu't-Ṭibî 'alā Miškāti'l-Meşābīh: el-Kāşif 'an Ḥakā'iki's-Sunen*, 2:425, 505; 'Alî el-Kārî, *Mirḳāt*, 1:229, 234.

²⁰⁸ Muḫammed b. Yūsuf el-Kirmānî, *el-Kevākibu'd-Derārî fi Şerhi Şaḫīhi'l-Buḫārî*, 1:93, 156, 193; İbn Hacer el-'Askalānî, *Fethu'l-Bārî*, 5:2, 36; el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kārî*, 12:185, 20:74; Aḫmed b. Muḫammed el-Ḳaşṭallānî, *İrşādu's-Sārî li-Şerhi Şaḫīhi'l-Buḫārî*, 1:4, 91, 108; 'Alî el-Kārî, *Mirḳāt*, 1:183, 226, 313.

²⁰⁹ Et-Ṭibî, *el-Kāşif*, 3:915, 1025; 'Alî el-Kārî, *Mirḳāt*, 1:414, 2:358, 612; Zeynuddīn el-Munāvî, *Feyḍu'l-Ḳadir Şerhi'l-Cāmi'i's-Şaḡir*, 2:9; el-Ḳaşṭallānî, *İrşādu's-Sārî*, 3:259; el-'Azīmābādî, *'Avnu'l-Ma'būd*, 3:134.

²¹⁰ El-Eşref el-Fuḫkâ'î'nin şerhinin neşredilmesi halinde İbn Hacer ve el-'Aynî'nin kaynakları arasında yer alıp almadığı araştırılabilir.

²¹¹ El-Kirmānî, *el-Kevākibu'd-Derārî*, 2:58; İbn Hacer el-'Askalānî, *Fethu'l-Bārî*, 2:229; el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kārî*, 2:79; et-Ṭibî, *el-Kāşif*, 2:451; 'Alî el-Kārî, *Mirḳāt*, 1:191.

bulunan ez-Za'ferānī'nin şerhinden ise Yūsuf el-Erdebīlī dışında yararlanan herhangi bir müellif tespit edilememiştir.

Temel *el-Meşābīh* şerhlerinden sonra telif edilen bazı şerhlerin de en az bu eserler kadar sonraki kaynaklara etki ettiği görülmektedir. Nitekim Zeynu'l-'Arab'ın şerhi de temel *el-Meşābīh* şerhleri kadar sonraki eserlerde yer almıştır.²¹² Sahip olduğu etki gücü sebebiyle Zeynu'l-'Arab'ın eseri de temel *el-Meşābīh* şerhleri içerisinde kabul edilebilir. Hānefī mezhebinin görüşlerine şerhinde yer veren İbn Melezkāde'nin şerhinden özellikle Hānefī mezhebine mensup müellifler nakilde bulunmuşlardır.²¹³ Şerhlerin kütüphanelerde bulunan yazma nüsha sayıları eserlerin etki gücü ve yaygınlığı hakkındaki bulguları teyit etmektedir.²¹⁴

Sonuç

Meşābīhu's-Sunne yazıldığı dönemden itibaren ilim meclislerinde okunmuş, üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Eserdeki hadislerin temel hadis kaynaklarından seçilmesi, isnadların hazfedilmesi ve eserin okunuşunun kolay olması gibi hususlar pratik bir hadis kaynağı olarak yaygınlık kazanmasına etki etmiştir. Memlukler'in hakimiyetindeki hadis ilmine dair önemli eserlerin telif edildiği merkez bölgelerinden daha çok İlhanlı ve Osmanlı medreseleri ile *dāru'l-ḥadīş*lerinde ders kitabı olarak takip edilen eser hakkında çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Yapılan incelemede 19 yazma ve 6 matbu şerhin günümüze ulaştığı, 4 şerhin ise kayıp olduğu tespit edilmiştir. Kaynaklarda müellifine nispet edilen 11 şerh hakkında ise bu nispeti destekleyecek herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Dolayısıyla makalede ismi geçen 40 şerhten 29'u yazma, matbu veya bir gün ortaya çıkma ihtimali bulunan kayıp şerhlerden oluşmaktadır. Araştırmadaki bu bulgular ayrıca çalışmanın sonuna liste olarak eklenmiştir.

Hicri 7-8. asırlarda hadis ilmi açısından merkez kabul edilen Dimeşk-Kahire bölgelerinde isnada vurgu yapıp daha çok temel hadis kaynaklarına yönelik şerhler telif edilirken derleme bir hadis eseri olan *el-Meşābīh* daha çok çevre kabul edilen bölgelerde şerhe konu olmuştur. Şerhler yoğun olarak bu asırlarda, el-Begāvī'nin yaşadığı Horasan ve çevresindeki İran ile

²¹² 'Alī el-Kārī, Zeynu'l-'Arab'dan 90'ın üzerinde alıntı yapmaktadır. Örnekler için bkz. 'Alī el-Kārī, *Mirḳāt*, 1:110, 290, 2:433, 542. Şerhten nakilde bulunan kaynaklar hakkında bkz. Zeynu'l-'Arab, *Şerhu'l-Meşābīh*, 1:17 (Neşredenin girişi).

²¹³ Örnekler için bkz. 'Uşmān b. Sa'īd el-Kemāhī, *el-Muheyyə fi Keşfi Esrāri'l-Muvaṭṭa'*, 1:259, 2:271; el-'Azīmābādī, *'Avnu'l-Ma'būd*, 2:89, 3:64; Ḥalīl Aḥmed es-Seḥārenfūrī, *Bezlu'l-Mechūd fi Ḥalli Ebī Dāvūd*, 1:389, 2:271.

²¹⁴ Krş. Komisyon, *el-Fihrişu's-Şāmil*, 1:334-335, 2:1014-1015, 3:1546-1548, 1653-1654.

Azerbaycan bölgesinde telif edilmiştir. Bu dönemde ve bölgede kaleme alınan 18 şerh tespit edilmiştir. Müslümanların kurduğu güçlü devletlerin ve beraberinde oluşan ilim merkezlerinin de etkisiyle hicri 9-13. yüzyıllarda Anadolu'da 6 şerh telif edilmiştir. Temel hadis kaynaklarına önemli şerhlerin telif edildiği Dimeşk-Kahire bölgelerinde ise sadece 3 şerh bulunmaktadır.

El-Begāvī'nin eserine şerh yazan müelliflerinin ekseriyeti hadis ilminde şöhret bulan isimlerden ziyade farklı ilimlerdeki birikimleri ile bilinen alimlerdir. Bunlar arasında Taqiyyuddīn es-Subkī, Muhammed b. 'Atā'ullāh el-Heravī ve Kāsım b. Kuṭlūbuğa'ya şerhler nispet edilse de eserler hakkında herhangi bir harici bilgi tespit edilememiştir. Bu isimler gibi hadis ilmindeki şöhreti ile bilinen Şadrüddīn el-Munāvī ise *el-Meşābīh*'i daha çok *tahrīc* ve *şihhāt* yönüyle ele almıştır. Şarihlerin ilmî birikimleri dikkate alındığında Kāḍī el-Beyḍāvī ile öğrencisi el-Fārūkī'nin yanı sıra Kāḍī el-Beyḍāvī'nin eserleri üzerine çalışma yapan isimlerin *el-Meşābīh*'in şarihleri arasında da yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Arap dili-mantık, tarih, fıkıh ve tasavvuf konularında eser yazan veya şöhret bulan isimler de *el-Meşābīh*'e şerh kaleme almışlardır.

Hacim, içerik ve sonraki şerhlere etki itibarıyla öne çıkan *el-Meşābīh* şerhleri daha çok Şiraz, Tebriz ve Bağdat bölgesinde yetişmiş ulemaya aittir. Azerbaycan bölgesindeki alimlerin farklı hacimlerdeki şerhleri bahsi geçen temel *el-Meşābīh* şerhlerinden istifade ile oluşturulur iken Anadolu'da telif edilen eserler önceki şerhlerden yararlanmanın yanı sıra muhtasar sayılabilecek hacimde ve daha çok hususi bilgileri öne çıkarmaktadır.

Et-Türibīstī, Kāḍī el-Beyḍāvī, el-Muẓhirī, El-Eşref el-Fuḫkākī ve ez-Za'ferānī'nin şerhleri mufassal, zengin içerikli temel *el-Meşābīh* şerhleridir. Bu şerhler (ez-Za'ferānī'nin eseri hariç) teliflerinin ardından ulema tarafından sıkça başvurulan eserler olarak literatüre etkide bulunmuşlardır. Önceki şerhlerden istifade eden Zeynu'l-'Arab'ın zengin içerikli şerhi de temel şerhler gibi sonraki dönemlerde çokça başvurulan şerhlerden biri olmuştur. Şerhlerin etki yönü dikkate alındığında temel *el-Meşābīh* şerhleri içerisine Zeynu'l-'Arab'ın şerhi dahil edilip ez-Za'ferānī'nin eseri dışarıda tutulabilir. Şerhinde Hānefī mezhebi görüşlerini sıkça zikreden İbn Melezkāde de çoğunlukla Hānefī mezhebine mensup alimlerin başvurduğu *el-Meşābīh* şarihi olarak dikkat çekmektedir.

El-Meşābīh şarihlerinden es-Selmāsī, Zeynu'l-'Arab, Yūsuf el-Erdebilī, Mūsā b. 'Affān, 'Uşmān b. el-Ḥāc el-Heravī, İbn Melezkāde, Muşannifek ve 'Abdullāh İçelili kendilerinden önceki temel şerhlerden istifade ederek

eserlerini telif etmişlerdir. El-Farūkî, hocası Kâdî el-Beydâvî'nin şerhini ihtisar edip tekrar şerhetmiş, el-Ĥalĥâlî ve es-Seĥûmî ise büyük ölçüde el-Muzĥirî'nin şerhini kaynak kullanarak bazı ilavelerde bulunmuştur. Es-Suhraverdî, Ebû'l-Ferec et-Tebrîzî, Şadrüddîn el-Munâvî, Kuţbuddîn el-İznîkî, Aĥmed-i Rûmî el-Aĥĥîşârî ve Şeyĥ Ya'ĥûb el-Celvetî'nin eserlerinde ise lugavi izah, hadisler hakkındaki zahiri ihtilaf, toplumsal meseleler ve tasavvufi konular gibi hususi bilgiler öne çıkarılmaktadır.

İncelediğimiz mufassal ve zengin içerik sunan şerhlerde farklı türdeki bilgiler bulunmakla birlikte *rivāyetu'l-ĥadîş*ten ziyade muhteva öne çıkmaktadır. Müelliflerin ĥadîşlerin manalarını ortaya koymaya çalışması öncelikle *el-Meşābîĥ*'in telif gerekçesi ve el-Begāvî'nin takip ettiği yöntemle alakalıdır. Ayrıca müelliflerin ilmî birikimleri ile eserleri telif ettikleri bölgelerin ihtiyaçları da şerhlerin muhtevasına etki etmiştir denilebilir. Ancak bu eserlerdeki yorumların bir kısmının temel şerhlere intikal etmesi de dikkat çekicidir. Nitekim et-Türibiştî, Kâdî el-Beydâvî ve el-Muzĥirî'nin şerhlerinden İbn Ĥacer ve el-'Aynî başta olmak üzere Dimeşk-Kahire bölgesi alimlerinin nakilde bulunması çevre bölgelerde yaşayıp muhtevayı öne çıkaran şarihlerin görüşlerinin kıymetini ifade etmek açısından önemlidir.

El-Meşābîĥ'e yazılan şerhlerde, özellikle de Moğol krizinin yaşandığı dönem ve çevre ile Anadolu'da telif edilen eserlerde kültür tarihi, ilim anlayışı, tartışma konuları, dini-toplumsal eğilimler ile ulemanın eleştiride bulunduğu yönelimlere ilişkin önemli sayılabilecek satır arası bilgiler bulunmaktadır. Bahsi geçen şerhler bu bilgileri dikkate alarak yapılacak çalışmaları hak etmektedir.

Literatürü tespit edip hatalı bilgileri tashih eden ve şerhlerin genel özellikleri ile hususi yönlerini ortaya çıkarmaya çalışan araştırmadaki bulguların, yeni çalışmalara temel olması hedeflenmektedir. Şu aşamada şerhlerin büyük çoğunluğunun yazma halde bulunması, yapılan neşirlerin edisyon kritikten uzak olması daha kapsamlı ve nitelikli değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Bunun için özellikle temel *el-Meşābîĥ* şerhi olarak tanımlanan her bir eserle ilgili müstakil incelemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Böylelikle çalışmada ana hatlarıyla ele alınıp tasnif edilmeye çalışılan şerhler hakkında daha net bulgulara ulaşılabilecektir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:	Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek / Grant Support:	Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Mustafa Yasin. "Mesâbîhu's-Sünne Şerhlerinden Miftâhu'l-Fütûh'un El-Eşref el-Fukkâ'ye Aidiyeti Meselesi." *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2021): 208-233. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.999347>.
- Adıgüzel, Niyazi. "Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın Dîvân-ı Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme." *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Özel Sayı 4* (2018): 244-253.
- 'Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn 'Alî b. Sultân Muḥammed. *Mirḳātu'l-Mefâtiḥ Şerḫü Mişkâti'l-Meşâbîh*. Tah. Şidḳî Muḥammed Cemil el-'Aṭṭâr. 9 c. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cevzî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 20:551-557.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı Döneminde Hadis İlimi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-envâr." *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar)*, ed. Ömer Mahir Alper, Müstakim Arıcı, içinde 147-178. İstanbul: Klasik, 2015.
- Aybakan, Bilal. "Sübkî, Takıyyüddin." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 38:14-15.
- el-'Aynî, Bedruddîn Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed. *'Umdetu'l-Kârî fî Şerḫi Şaḫîḫi'l-Buḫârî*. 12 c. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, tsz.
- el-'Azîmâbâdî, Ebû't-Ṭayyib Muḥammed Şemsu'l-Ḥaḳḳ b. Emîr 'Alî. *'Avnu'l-Ma'bûd Şerḫü Suneni Ebî Dâvûd*. Tah. 'Abdurrahmân 'Uşmân 14 c. Medîne: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1388/1968.
- el-Bağdâdî, İsmâ'îl b. Muḥammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *İdâḫu'l-Meknûn fî'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zunûn*. 4 c. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, tsz.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetu'l-'Ârifin Esmâ'u'l-Mu'ellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*. 2 c. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, 1951.
- Baḫşîzâde 'Abdu'llâh Efendi. *el-'Ubâb fî Terâcimi Ruvâti'l-Meşâbîh mine't-Tâbi'in ve'l-Aşḫâb*. Süleymaniye Kütüphanesi-Damad İbrahim, no. 384.
- Bakkal, Ali. "İbnü'l-Âkûlî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 20:482.
- Brockelmann, Carl. *Târîḫü'l-Edebi'l-'Arabî*. Çev. 'Abdulḫalîm en-Neccâr. 6 c. Qâhira: Dâru'l-Me'ârif, 1968.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*. 3 c. İstanbul: Meral Yayınevi, tsz.

- Çarperdi, Faḥruddīn. *Hāşiye ‘alā’l-Meşābih*. Köprülü Kütüphanesi-Fazıl Ahmet Paşa, no. 281.
- Çelik, Taha. “Kutbuddinzāde İznikî’nin Hz. Âdem-Hz. Musa Münazarası İle İlgili Risalesinin Tahlil ve Tahkiki.” *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3:2 (2020): 501-546.
- Çelik, Taha. *Osmanlı Âlimi Musannifek’in Hadis Kültürü (Mesâbih Şerhi Bağlamında)*. Konya: Palet, 2022.
- Daudî, Zaferullah. *Şah Veliyyullah Dehlevî’den Günümüze Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demirci, Selim. “el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü’l-Mesâbih’i Üzerine.” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12:2 (2014): 95-113.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum - Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Alimleri*. İstanbul: İlem, 2020.
- Ebü’l-Ferec Muḥammed b. Dāvūd b. Yūsuf et-Tebrizî. *Şerhu Muşkilâti Kitâbi’l-Meşâbih*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi-Arapça Yazmalar, no. 1287, 98 v.
- Ebü ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *Ġaribu’l-Ħadiş*. 4 c. Haydarâbâd: Dâ’iratu’l-Maârifî’l-‘Uşmâniyye, 1964.
- Erkaya, Mahmud Esad. “Kurtubalı Mutasavvıf Abdülcelil el-Kasrî (ö. 608/1211) ve Müteşâbih Hadislere Dair Şerhu Müşkili’l-Hâdis Adlı Eseri.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9:42 (2016): 1823-1831.
- el-Eşref el-Fuḳkâ’î. *Miftâhu’l-Futûḥ*. Vahit Paşa, no. 42, 364 v.
- el-Fârûkî, Zâhiruddīn ‘Abduşşamed b. Maḥmūd. *Şerhu Meşâbihî’s-Sunne*. Süleymaniye Kütüphanesi-Harput, no. 357.
- el-Ferrâ’ el-Begavî, Ebü Muḥammed Muḥyî’s-sunne el-Ḥuseyn b. Mes’ūd. *Meşâbihu’s-Sunne*. Tah. Yūsuf ‘Abdurrahmân el-Mar’aşli vd. 5 c. Beyrüt: Dâru’l-Ma’rife, 1407/1987.
- el-Fîrüzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecduddīn Muḥammed b. Ya’kûb. *el-Bulġa fi Terâcimi E’immeti’n-Naḥv ve’l-Luġa*. Tah. Muḥammed Mışrî. Şafât: Cem’iyyetu İhyâ’it-Turâşî’l-İslâmî, 1987.
- Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 5:340-341.
- el-Heravî, ‘Uşmân b. el-Ḥâcc. *Havâşî ‘alâ Meşâbihî’s-Sunne li’l-Begavî*. Köprülü Kütüphanesi-Fazıl Ahmet Paşa, no. 280.
- el-Ḥabeşî, ‘Abdu’llâh Muḥammed. *Câmi’u’s-Şurûḥ ve’l-Ḥavâşî: Mu’cem Şâmil li-Esmâ’i’l-Kutubi’l-Meşrûḥa fi’t-Turâşî’l-İslâmî ve Beyâni Şurûḥihâ*. 5 c. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1439.
- el-Ḥalḥâlî, Şemsuddīn Muḥammed b. Muzaffer. *el-Mefâtiḥ fi Ḥalli’l-Meşâbih*. Süleymaniye Kütüphanesi-Kılıç Ali Paşa, no. 199, 335 v.
- el-Ḥalḥâlî, Şemsuddīn Muḥammed b. Muzaffer. *el-Mefâtiḥ fi Ḥalli’l-Meşâbih*. Süleymaniye Kütüphanesi-Laleli, no. 557, 206 v.
- Hatiboĝlu, İbrahim. “Mesâbihu’s-Sünne.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 29:258-260.

- Hulvânî, Fâtin Hasan 'Abdurrahmân. *el-İmâm el-Hafız Şerafuddîn el-Huseyn b. 'Abdullâh et-Tîbî ve Menhecuhu fî Kitâbihi'l-Kâşif'an Hağâ'iki's-Sunen*. Doktora Tezi, Ummu'l-Ûrâ, 1998.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım Şikatuddîn 'Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh. *Târîhu Dimeşk*. Tah. 'Umer b. Ğurâme el-'Umrevî. 80 c. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1415.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fađl Şihâbuddîn Aĥmed b. 'Alî b. Muĥammed. *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Şâmine*. 4 c. Haydarâbâd: Dâ'iretu'l-Ma'arifi'l-'Uşmâniyye, 2012.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fađl Şihâbuddîn Aĥmed b. 'Alî b. Muĥammed. *el-Mu'cemu'l-Mufehres*. Tah. Muĥammed Şekûr el-Meyadinî. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1418.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fađl Şihâbuddîn Aĥmed b. 'Alî b. Muĥammed. *Fethu'l-Bârî Şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*. Tah. Muĥibbuddîn el-Ĥatîb. 13 c. Beyrût: Dâru'l-Mâ'rife, 1379.
- İbn Ĥallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Aĥmed b. Muĥammed. *Vefeyâtu'l-Ayân ve Enbâ'u Ebnâ'iz-Zamân*. Tah. İĥsân 'Abbâs. 7 c. Beyrût: Dâru Şadır, 1968.
- İbn Kâđî Şuhbe, Ebû's-Şıdk Takiyuddîn Ebû Bekr b. Aĥmed. *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*. Tah. Ĥâfiz 'Abdulĥalîm Ĥân. 4 c. Haydarâbâd: Dâ'iretu'l-Ma'arifi'l-'Uşmâniyye, 1399.
- İbnu'l-Melek, Muĥammed b. 'Abdullaţîf b. 'Abdulazîz er-Rûmî. *Şerhu Meşâbîhi's-Sunne li'l-İmâm Begavî*. 6 c. Kuveyt: İdâretu's-Şekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Ĥayr Şemsuddîn Muĥammed. *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*. 2 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982.
- İbnu's-Şalâĥ, Ebû 'Amr 'Uşmân b. 'Abdurrahmân. *Muĥaddimetu İbni's-Şalâĥ*. Tah. Nûruddîn 'İtr. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1406.
- İçelili, 'Abdullâh b. İbrâhîm. *er-Reyhâniyye*. Zeytinoĝlu, no. 784.
- İmamoĝlu, Abdullah Taha. "Mesâbîhu's-Sünne Şerhi Tuhfetu'l-Ebrâr Bağlamında Beyzâvî'nin Hadisçiliĝi." *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı, içinde 443-469. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Karagözoĝlu, Mustafa Macit (ed.). *Hadis Şerh Literatürü 1*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- Karaver, Ümit. "Şeyh Ali el-Bistâmî'nin (Musannifek) Biyografisi ve Tefsir Alanındaki Çalışmaları." *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*, ed. M. Taha Boyalık, Harun Abacı, içinde 69-109. İstanbul: İsar Yayınları, 2019.
- el-Kâđî el-Beydâvî, Ebû Sa'îd Nâşiruddîn 'Abdullâh b. 'Umer b. Muĥammed. *Tuhfetu'l-Ebrâr Şerhu Meşâbîhi's-Sunne li'l-İmâm el-Begavî*. Tah. Nûruddîn Tâlib. 3 c. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 1433.
- el-Kaşallânî, Aĥmed b. Muĥammed b. Ebû Bekr. *İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. 10 c. Bülâk: el-Maţba'atu'l-Kubra'l-Emiriyye, 1323/1905.
- Kâtib Çelebi, Ĥacı Ĥalîfe Muştafa b. 'Abdullâh. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*. 2 c. Bağdâd: Mektebetu'l-Musennâ, 1941.
- Kâtib Çelebi, Ĥacı Ĥalîfe Muştafa b. 'Abdullâh. *Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuĥûl*. Tah. Maĥmûd 'Abdulĥâdir el-Arnâ'uţ. 5 c. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştıırma Merkezi (IRCICA), 2010.

- Keĥĥāle, ‘Umer Riđā. *Mu‘cemu’l-Mu’ellifin*. 13 c. Beyrüt: Mektebetu’l-Musennā, tsz. el-Kemāhī, ‘Uşmān b. Sa’id. *el-Muheyyə fî Keşfi Esrāri’l-Muvatta’*. Tah. Aĥmed ‘Alī. 4 c. Kāhira: Dāru’l-Hadīs, 1425.
- Kettānī, Muĥammed b. Ca’fer. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- el-Kirmānī, Muĥammed b. Yūsuf. *el-Kevākibu’d-Derārī fî Şerĥi Şaĥīhī’l-Buĥārī*. 25 c. Beyrüt: Dāru İhyāi’t-Turāsi’l-‘Arabī, 1981.
- Komisyon. *el-Fihrisu’ş-Şāmil li’t-Turāsi’l-‘Arabiyi’l-İslāmiyyi’l-Maĥtūt: el-Ķur’ān ve ‘Ulūmuhu*. ‘Ammān: Mecmā’u’l-Meleki li-Buĥuşī’l- Ĥađārati’l-İslāmī, tsz.
- Korkmazer, Gülsüm. “Kadıızādeliler-Sivāsiler Çatışmasının Hadis Şerĥlerindeki Tezahürleri (Bidāatü’l-Vāizīn ve Mecālisü’l-Ebrār).” *Sahn-ı Semān’dan Dārülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Ālimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl*. ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz, içinde 367-378. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Köse, Saffet. “Erdebîlî, Yūsuf b. İbrāhim.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, 11:279-280.
- Köse, Saffet. “Herevî, Muhammed b. Atāullāh.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, 17:226-227.
- Ķuţbuddīn el-İznīkī. *Telfīĥātu’l-Meşābih*. Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 1125, 264 v.
- Ķuţbuddīnzāde el-İznīkī. *İhticācu Ādem ma’a Mūsā*. Süleymaniye Kütüphanesi-Ragıp Paşa, no. 692.
- Michot, Yahya. “Akhisārî, Ahmed-i Rûmî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, Ek-1:60-62.
- Mūsā b. ‘Affān. *Fevā’idu’l-Ķulüb*. Beyazıd Yazma Eserler Kütüphanesi-Veliyyüddin, no. 757.
- Musakhanov, Orkhan. “Kutbüddinzāde İznikî’nin Risāle İhticācı Ādem Ma’a Mūsā İsimli Eseri: Hz. Ādem İle Hz. Musa Tartışması Hadisinin Zahirî ve Bâtinî Anlamlarına Dair Bir İnceleme.” *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri -II-*, ed. Murat Demirkol ve diğeri, içinde 241-259. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Muşannifek, ‘Alā’uddīn ‘Alī b. Muĥammed b. Mes’ud el-Biştāmī eş-Şāhrūdī. *Şerĥu’l-Meşābih*. Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 966.
- el-Munāvī, Ebū’l-Me’ālī Şadrüddīn Muĥammed b. İbrāhim es-Sulemī. *Keşfu’l-Menāhic ve’t-Tenākih fî Tahrici Ehādīşī’l-Meşābih*. Tah. Muĥammed İşĥāk Muĥammed İbrāhim. 5 c. Beyrüt: ed-Dāru’l-‘Arabiyye li’l-Mevsū’at, 1427.
- el-Munāvī, Zeynüddīn Muĥammed ‘Abdurraūf b. Tāci’l-‘Ārifin b. ‘Alī. *Feyđu’l-Ķadīr Şerĥu’l-Cāmī’i’ş-Şaĥīr*. 6 c. Beyrüt: Dāru’l-Mā’rife, 1391/1972.
- el-Muzĥirī, Muĥzirüddīn el-Ĥuseyn b. Maĥmūd ez-Zeydānī. *el-Mefātīh fî Şerĥi’l-Meşābih*. Tah. Nürüddīn Ŧālib. 6 c. Beyrüt: Dāru’n-Nevādir, 1433.
- en-Nevevī, Ebū Zekeriyyā Muĥyiddīn Yaĥyā b. Şeref b. Mürī. *et-Taĥrīb ve’t-Teysīr li-Eĥādīşī’l-Beşīri’n-Nezīr fî Uşūli’l-Ĥadīş*. Tah. Muĥammed ‘Uşmān. Beyrüt: Dāru’l-Kutubī’l-‘Arabī, 1985.

- Öngören, Reşat. "Kutbüddin İznikî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 26:485-486.
- Polat, Salahattin. "İbnu's-Seken." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 21:202-203.
- Râgıb eṭ-Ṭabbâḩ. *İ'lâmu'n-Nubelâ' bi-Târîhi Halebi's-Şehbâ'*. 8 c. 2. baskı. Dimeşk: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 2. Basım, 1988.
- eş-Safedî, Şalâhuddîn Ḥalîl b. Aybek. *A'yânu'l-'Aşr ve A'vânu'n-Naşr*. Tah. Nebîl Ebû 'Amşe, Muḩammed Mev'ud, Maḩmûd Sâlim Muḩammed. 5 c. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Mu'aşır, 1418/1998.
- eş-Safedî, Şalâhuddîn Ḥalîl b. Aybek. *Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-'Umyân*. Tah. Aḩmed Zeki Bek. Kâhira: el-Maṭba'atu'l-Cemâliyye, 1329.
- Sakallı, Talat. "İbn KutluboĒa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 20:152-154.
- es-Seḩârenfûrî, Ḥalîl Aḩmed. *Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebî Dâvûd*. Tah. Taḩıyyuddîn en-Nedvî. 14 c. Hind: Merkezu's-Şeyḩ Ebî'l-ḩâsen en-Nedvî, 1427.
- es-Seḩâvî, Ebû'l-ḩayr Şemsuddîn Muḩammed b. 'Abdurrahmân. *eḩ-ḩav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-ḩarnî't-Tâsi'*. Beyrût: Menşürâtu Dâri Mektebeti'l-ḩayât, tsz.
- es-Seḩûmî, 'Alâ'uddîn 'Alî b. Şalâhuddîn el-ḩanefî. *Menhelu'l-Yenâbî' fi Şerḩi'l-Meşâbîḩ*. Süleymaniye Kütüphanesi-Süleymaniye, no. 287.
- es-Selmâsî, Muḩammed b. Sa'îd b. İbrâḩîm. *Şerḩu'l-Meşâbîḩ*. Konya Bölge Yazma, no. 935.
- Sheikh, Mustapha. *Ottoman Puritanism and Its Discontents: Ahmad al-Aqhisari and the Qadizadelis*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- es-Suyûṭî, Ebû'l-Faḩl Celaluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *BuĒyetu'l-Vu'ât fi Ṭabaḩâti'l-LuĒaviyyin ve'n-Nuḩât*. Tah. Muḩammed Ebû'l-Faḩl İbrâḩîm. 2 c. Lubnân: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, tsz.
- es-Subkî, Ebû Naşr Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. 'Abdilkâfi. *Ṭabaḩātu's-Şâfi'ıyyeti'l-Kubrâ*. Tah. 'Abdulfettâḩ Muḩammed el-ḩulv, Maḩmûd Muḩammed eṭ-Tanâḩî. 10 c. 2. baskı. Riyâḩ: Dâru'l-Hicr, 1413.
- es-Suhraverdî, Ebû'n-Necîb ḩiyâ'uddîn 'Abdulḩâḩîr b. 'Abdillâḩ. *Şerḩu Ba'di'l-Elfâzi'l-Muşkile fi'l-Meşâbîḩ (Ēarîbu'l-Meşâbîḩ)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi-Şehid Ali Paşa, no. 453, 52 v.
- Şeyḩ Ya'kûb el-'Afvî. *el-Mefâtiḩ Şerḩu'l-Meşâbîḩ*. Süleymaniye Kütüphanesi-Carullah, no. 357.
- Şeyḩ Ya'kûb el-'Afvî. *el-Mefâtiḩ Şerḩu'l-Meşâbîḩ*. Süleymaniye Kütüphanesi-Carullah, no. 358.
- Şeyḩ Ya'kûb el-'Afvî. *el-Mefâtiḩ Şerḩu'l-Meşâbîḩ*. Süleymaniye Kütüphanesi-Carullah, no. 359.
- Taşköprizâde, 'İşâmuddîn Ebû'l-ḩayr Aḩmed Efendi. *Miftâḩu's-Sa'âde ve Mişbâḩu's-Siyâde fi Mevḩû'âti'l-'Ulûm*. 3 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1405.
- Taşköprizâde, 'İşâmuddîn Ebû'l-ḩayr Aḩmed Efendi. *eş-Şaḩâ'ıku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâ'î'd-Devleti'l-'Uşmâniyye*. çev. Muhammet HekimoĒlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

- eṭ-Ṭıbbī, Şerafuddīn el-Ḥuseyn b. Muḥammed b. ‘Abdullāh. *Şerḥu’ṭ-Ṭıbbī ‘alā Mişkāti’l-Meşābīh: el-Kāşif ‘an Ḥakā’iki’s-Sunen*. Tah. ‘Abdulḥamīd Hindāvī. 12 c. Riyād: Mektebetu Nizār Muştafā el-Bāz, 1417/1997.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Hāşiye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, 16:419-422.
- et-Türıbbıstı, Ebū ‘Abdullāh Faḍlullāh b. Ḥasen. *Kitābu’l-Muyesser fī Şerḥi Meşābıhi’s-Sunne*. Tah. ‘Abdulḥamīd Aḥmed Hindāvī. 4 c. Mekke: Mektebetu Nizār Muştafā el-Bāz, 2. Basım, 1429.
- et-Türıbbıstı, Ebū ‘Abdullāh Faḍlullāh b. Ḥasen. *Kitābu’l-Muyesser fī Şerḥi Meşābıhi’s-Sunne*. Süleymaniye Kütüphanesi, no. 370.
- Türcan, Zışan. *Hadis Şerh Geleneği - Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*. 2. baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Türcan, Zışan. “Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11:21 (2013): 143-164.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. 2. baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Ya’küb-i Çerḥī. *Erba’üne Ḥadışen*. Süleymaniye Kütüphanesi-Aşir Efendi, no. 70, 90b-96a.
- Ya’küb-i Çerḥī. *Mişbāh Muktebes mine’l-Meşābıh*. Süleymaniye Kütüphanesi-Aşir Efendi, no. 70, 37b-90a.
- Yāḳūt el-Ḥamevī, Ebū ‘Abdillāh Şihābuddīn. *Mu’cemu’l-Buldān*. 5 c. Beyrüt: Dāru Şādir, tsz.
- Yavuz, Yunus Şevki. “Beyzāvī.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, 6:100-103.
- Yıldırım, Selahattin. “Fadlullah b. Hasan et-Türıbbıstı’nın el-Muyesser fī Şerḥi Meşābıhi’s-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu.” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2021): 312-338.
- Yurdağür, Metin. “Bergamalı İbrahim.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)* [https://islamansiklopedisi.org.tr/bergamali-ibrahim\(31.01.2021\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/bergamali-ibrahim(31.01.2021)).
- Yüsuf b. İbrāhım el-Erdebılı. *el-Ezhār Şerḥu’l-Meşābıh*. Millet Kütüphanesi-Feyzullah Efendi, no. 464.
- Yüsuf b. İbrāhım el-Erdebılı. *el-Ezhār Şerḥu’l-Meşābıh*. Çorum İl Halk Kütüphanesi, no. 3537.
- ez-Za’ferānı, ‘Abdulmu’min b. Ebū Bekr. *el-Yenābı’ fī Şerḥi’l-Meşābıh*. Zeytinoğlu, no. 1117.
- ez-Za’ferānı, ‘Abdulmu’min b. Ebū Bekr. *el-Yenābı’ fī Şerḥi’l-Meşābıh*. ’608.
- ez-Zehebı, Ebū ‘Abdillāh Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Uşmān. *Ma’rifetu’l-Ḳurrā’i’l-Kıbār ‘alā’ṭ-Ṭabaḳāt ve’l-A’şār*. Byy: Dāru’l-Kutubı’l-‘İlmıyye, 1997.
- ez-Zehebı, Ebū ‘Abdillāh Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Uşmān. *Sıyeru A’lāmi’n-Nubelā’*. 18 c. Ḳāhıra: Dāru’l-Ḥadış, 1427.
- ez-Zehebı, Ebū ‘Abdillāh Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Uşmān. *Tārıhu’l-İslām ve Vefeyātu’l-Meşāhır ve’l-A’lām*. Tah. Beşşār Avvād Ma’rūf. 15 c. Byy: Dāru’l-Garbi’l-İslāmı, 2003.

Zeynu'l-'Arab, 'Alî b. 'Ubeydullâh b. Aḥmed. *Şerḥu'l-Meşâbîḥ li'l-İmâm el-Begâvî*. ed. Nûruddîn Ṭâlib. 7 c. Byy: İdâretu's-Şekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.

ez-Ziriklî, Ḥayruddîn. *el-A'lâm: Kâmusu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşriḳîn*. 8 c. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, ts.

"El-Fârûḳî," Zahirîyye Kütüphanesi,

"http://alassad-library.gov.sy/Lib_2019-8-7/search_res_ma.php?title0=&fname-author0=عبد+الصمد&lname-author0=&ref=" (29 Mart 2021).

Şerḥu'l-Meşâbîḥ li'l-Begâvî. Süleymaniye Kütüphanesi-Şehid Ali Paşa, no. 497.

EK: *Meşâbîhu's-Sunne* Şerhleri Hakkındaki Temel Bilgiler

	Müellif	Vefat	Eser İsmi	Durum ²¹⁵	Bölge ²¹⁶	Mezhep	Özellikler ²¹⁷
1)	Ebü'n-Necîb Ḍiyâ'uddîn es-Suhraverdî	563/ 1168	<i>Şerḥu Ba'di'l-Elfâzi'l-Muşkile fi'l-Meşâbîḥ (Ġarîbu'l-Meşâbîḥ)</i>	Yazma	İran, İsfahan ve Bağdat	Şâfi'î	<i>Ġarîbu'l-ḥadîş</i> bilgilerine yer veren muhtasar bir şerhtir.
2)	Muḥammed b. Muḥammed Ebû'l-Ḥasen el-Ḥâverânî	571/ 1175	<i>et-Telviḥ fi Şerhi'l-Meşâbîḥ</i>	Nispet	Hılât (Ahlat)	Şâfi'î	Nispet dışında bilgi bulunamamıştır.
3)	'Alî b. Muḥammed en-Neyrîzî	604/ 1208	<i>Tenvîru'l-Meşâbîḥ</i>	Nispet	Şiraz	?	Nispet dışında bilgi bulunamamıştır.
4)	Ebü'l-Ḥasen 'Alemu'd-Dîn es-Seḥâvî	643/ 1245	<i>Şerḥu Meşâbîhi's-Sunne</i>	Nispet	Şam-Kahire	Şâfi'î	Nispet dışında bilgi bulunamamıştır.
5)	Faḍlullah b. Ḥasen et-Türîbiştî	669/ 1270	<i>el-Muyesser fi Şerhi'l-Meşâbîḥ</i>	Matbu	Şiraz	Ḥanefî	<i>Meşâbîḥ</i> 'in temel şerhlerindedir. Zengin içerik sunmaktadır.

²¹⁵ Nüshası tespit edilen şerhler "yazma", hakkında ayrıntılı bilgi bulunması veya şerhten nakilde bulunan bir âlimin tespit edilmesi halinde "kayıp", harici bir bilgi tespit edilememesi durumunda ise "nispet" şeklinde kaydedilmiştir.

²¹⁶ Müellifin eseri kaleme aldığı bölge dikkate alınmıştır. Nerede telif ettiği bilinmiyor ise seyahat ettiği bölgelere yer verilmiştir. Bölge hakkında belirsizlik bulunması halinde "?" kullanılmıştır.

²¹⁷ Şerhin öne çıkan yönlerine dair notlara yer verilmiştir.

	Müellif	Vefat	Eser İsmi	Durum ²¹⁵	Bölge ²¹⁶	Mezhep	Özellikler ²¹⁷
6)	Ebü'l-Ferec Muhammed b. Dâvud b. Yûsuf et-Tebrizî	680/1281'den sonra	<i>Şerhu Muşkilâti Kitâbi'l-Meşâbih</i>	Yazma	Tebriz	Şâfiî	<i>Meşâbih</i> 'teki anlaşılması güç kısımları şerh etmektedir.
7)	el-Kâdî el-Beydâvî	685/1286	<i>Tuhfetu'l-Ebrâr</i>	Matbu	Şiraz	Şâfiî	<i>Meşâbih</i> 'in temel şerhlerindendir. Zengin içerik sunmaktadır.
8)	Zahîruddîn 'Abduşşamed b. Maḥmûd el-Fârûkî	707/1307'den sonra	<i>Şerhu Meşâbihî's-Sunne</i>	Yazma	?	Şâfiî	Hocası Kâdî el-Beydâvî'nin şerhini ihtisar ederek ilavelerde bulunmuştur.
9)	el-Eşref el-Fuḫkâî	707/1308'den sonra	<i>Miftâhu'l-Futûh</i>	Yazma	Tebriz	Şâfiî	<i>Meşâbih</i> 'in temel şerhlerindendir. Kaynaklarda "el-Eşref" ve "شرف" ile nakledilmiştir.
10)	el-Ḥuseyn b. Maḥmûd ez-Zeydânî el-Muzhirî	727/1327	<i>el-Mefâtiḥ fî Şerhi (Ḥalli)'l-Meşâbih</i>	Matbu	Şiraz	Ḥanefî	<i>Meşâbih</i> 'in temel şerhlerindendir. Kaynaklarda "Muzhirî" ifadesiyle sıkça başvurulmuştur.
11)	'Abdulmu'min b. Ebû Bekr ez-Za'ferânî	735/1334'ten sonra	<i>el-Yenâbî' fî Şerhi'l-Meşâbih</i>	Yazma	Bağdat	?	<i>Meşâbih</i> 'in temel şerhlerindendir. Zengin içerik sunmaktadır.
12)	Muḥammed b. Sa'îd b. İbrâhîm es-Selmâsî	736/1336'dan sonra	<i>Şerhu'l-Meşâbih</i>	Yazma	Azerbaycan	Şâfiî	Temel <i>el-Meşâbih</i> şerhlerinden istifade eden muhtasar şerh.

	Müellif	Vefat	Eser İsmi	Durum ²¹⁵	Bölge ²¹⁶	Mezhep	Özellikler ²¹⁷
13	'Ubeydullāh b. Muḥammed el-'İbrī	743/ 1342	<i>Şerḥu Meşābīḥi's-Sunne</i>	Kayıp	Tebriz	Ḥanefī-Şāfi'ī	<i>Meşābīḥ</i> 'i Cuma mescidindeki derslerde şerh etmiştir.
14	Şemsuddīn Muḥammed b. Muzaffer el-Ḥalḥālī el-Ḥaṭībī	745/ 1344	<i>el-Mefātīḥ fi Ḥallī'l-Meşābīḥ</i>	Yazma	Azerbaycan	Şāfi'ī	El-Muḫhīrī'nin şerhini anımsatmaktadır.
15	'Alī b. Ebū'l-Kāsim el-Kāzvinī el-Bağdādī	745/ 1344	<i>Şerḥu Meşābīḥi's-Sunne</i>	Nispet	Bağdat	Şāfi'ī	Nispet dışında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.
16	Taḫiyuddīn es-Subkī	756/ 1355	<i>Ḍiyā'u'l-Meşābīḥ</i>	Nispet	Kahire	Şāfi'ī	Nispet dışında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.
17	'Alī b. 'Ubeydullāh Zeynu'l-'Arab	758/ 1357	<i>Şerḥu'l-Meşābīḥ</i>	Matbu	Anadolu	Şāfi'ī	Temel <i>el-Meşābīḥ</i> şerhlerinden yararlanmıştır. Zengin içerik sunmaktadır.
18	'Alā'uddīn 'Alī b. Şalāḫuddīn el-Ḥanefī es-Seḫūmī	762/ 1361'den sonra	<i>Menhelu'l-Yenābī' fi Şerḥi'l-Meşābīḥ</i>	Yazma	Azerbaycan (Sohum?)	Şāfi'ī	El-Muḫhīrī'nin şerhini anımsatmaktadır.
19	Yūsuf b. İbrāhīm el-Erdebīlī	779/ 1377 [?]	<i>el-Ezhār Şerḥu'l-Meşābīḥ</i>	Yazma	Azerbaycan	Şāfi'ī	Temel <i>el-Meşābīḥ</i> şerhlerinden yararlanmış mufassal bir eser olmasına rağmen yaygınlık kazanmamıştır.
20	Mūsā b. 'Affān el-Aydīnī et-Tirevī	795/ 1392-93'ten sonra	<i>Fevā'idu'l-Kulūb</i>	Yazma	Mısır	Ḥanefī	Temel <i>el-Meşābīḥ</i> şerhlerinden yararlanmıştır.

	Müellif	Vefat	Eser İsmi	Durum ²¹⁵	Bölge ²¹⁶	Mezhep	Özellikler ²¹⁷
21	İbnu'l- 'Ākūlī	797/ 1394	<i>Mefātiḥu'r-Recā'</i>	Yazma	Bağdat	Şāfi'ī	Yazma nüshanın Medine'de bulunduğu belirtilmektedir.
22	Şadruddīn el-Munāvī	803/ 1401	<i>Keşfu'l-Menāhic ve't-Tenāk fī Tahrīci Eḥādīşī'l- Meşābiḥ</i>	Matbu	Kahire	Şāfi'ī	<i>Tahrīc-sıḥḥāt</i> bilgileri öne çıkmaktadır.
23	Ḥalīl b. Muḫbil el- Ḥalebī	810/ 1407'd en sonra	<i>Şerḥu Meşābiḥi's- Sunne</i>	Kayıp	Halep	Ḥanefī	Eserin küçük hacimli olduğu bildirilmektedir.
24	Ebü't-Ṭāhir Mecduddīn el- Fīrūzabādī	817/ 1415	<i>et-Tecārīḥ fī Fevā'id Mute'allika bi- Eḥādīşī'l- Meşābiḥ</i>	Nispet	İran	Şāfi'ī	Nispet dışında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.
25	'Uşmān b. el-Ḥācc el- Heravī	820/ 1417'd en önce	<i>Ḥavāşī 'alā Meşābiḥi's- Sunne li'l-Begavī</i>	Yazma	Herāt	Ḥanefī	et-Türibiştī, Kādī el-Beyḏāvī ve el-Ḥalḥālī'nin şerhlerindeki faydalı bilgileri cem eden muhtasar bir şerh.
26	Ḳuṭbuddīn Muḫammed el-İznīkī	821/ 1418	<i>Telfīḳātu'l- Meşābiḥ</i>	Yazma	Anadolu	Ḥanefī	Hadisler arasındaki zahiri çelişkiyi konu edinen muhtasar bir şerh.
27	Muḫammed b. 'Atā'ullāh el-Heravī	829/ 1426	<i>Şerḥu Meşābiḥi's- Sunne</i>	Nispet	Herāt/Ka hire	Şāfi'ī	Nispet dışında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.
28	Ḳara Ya'ḳūb el- Ḳaramānī	833/ 1429	<i>Şerḥu Meşābiḥi's- Sunne</i>	Nispet	Anadolu	Ḥanefī	Nispet dışında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

	Müellif	Vefat	Eser İsmi	Durum ²¹⁵	Bölge ²¹⁶	Mezhep	Özellikler ²¹⁷
29	Ebü'l-Ḥayr Şemsuddīn Muḥammed İbnu'l-Cezerī	833/ 1429	<i>et-Tavdīḥ fi Şerḥi'l-Meşābīḥ</i>	Yazma	Maveraunnehir	Şāfi'ī	Çeşitli beldeleleri gezen müellif bu şerhi Timur'un esirleri arasında iken yazmıştır.
30	Müellifi meçhul	836/ 1432-33'den önce	<i>Şerḥu'l-Meşābīḥ li'l-Begāvī</i>	Yazma	?	?	<i>Meşābīḥ</i> 'in muhtasar şerhlerinden sayılabilecek şerhte el-Begāvī ve el-Ḥaṭṭābī'den nakiller dikkat çekmektedir.
31	İbn Melezkāde Muḥammed b. 'Abdullatīf et-Tirevī	854/ 1540	<i>Şerḥu Meşābīḥi's-Sunne</i>	Matbu	Anadolu		Temel <i>el-Meşābīḥ</i> şerhlerinden yararlanılmış, Hānefī mezhebinin görüşlerine yer vermiştir.
32	Ebü Yezid Muḥammed b. Aḥmed el-Erdebilī	?	<i>Şerḥu'l-Meşābīḥ</i>	Nispet	?	?	?
33	Muşannifek 'Alā'uddīn 'Alī b. Muḥammed el-Biştāmī eş-Şāhrūdī	875/ 1470	<i>Şerḥu'l-Meşābīḥ</i>	Yazma	Anadolu	Hānefī	Aslen Bistamlı olup Anadolu'ya yaptığı yolculukta mufassal şerhi kaleme almış ancak tamamlayamamıştır.
34	Ebü Zerr el-Ḥalebī	884/ 1480	<i>Şerḥu Meşābīḥi's-Sunne</i>	Kayıp	Halep	Şāfi'ī	Şerhini tamamlayamadığı şeklinde bilgi bulunmaktadır.

	Müellif	Vefat	Eser İsmi	Durum ²¹⁵	Bölge ²¹⁶	Mezhep	Özellikler ²¹⁷
35	Kâsım b. Kütübüğe	879/ 1474	<i>Şerhu'l-Meşâbih</i>	Nispet	Kahire	Hanefi	Nispet dışında bilgi bulunamamıştır.
36	Kemâlpâşâz âde	940/ 1534	<i>Şerhu'l-Meşâbih</i>	Nispet	Anadolu	Hanefi	Nispet dışında bilgi bulunamamıştır.
37	Ahmed-i Rûmî el-Akhişârî	1041/1 631	<i>Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr</i>	Yazma	Anadolu	Hanefi	<i>Meşâbih</i> 'ten seçtiği 100 hadisi şerh eden ve toplumsal meselelere eğilen bir şerhtir.
38	Şeyh Ya'kûb el-'Afvî el-Celvetî	1149/1 736	<i>el-Mefâtiḥ Şerhu'l-Meşâbih</i>	Yazma	Anadolu	Hanefi	Şerhte bolca nasihatlere ve tasavvufî yorumlara yer vermektedir.
39	'Abdullâh b. İbrâhîm İcelili	1282/1 865'ten sonra	<i>er-Reyhâniyye</i>	Yazma	Anadolu	Hanefi	Temel <i>el-Meşâbih</i> şerhlerinden yararlanmıştır.
40	'Abdurrahmân b. Halîl	?	<i>Tenvîru'l-Meşâbih</i>	Kayıp	?	Hanefi	Eser İbn Melekzâde'nin şerhi gibi memzûc bir şerh olarak anılmıştır.